

Identity Crisis in Fataneh Haj Seyed Javadi's *Drunkard Morning* and Annie Ernaux's *The Frozen Woman* from Erikson's Perspective

Vahid Nejad Mohammad[✉]¹, Mohammad Mohammadi Aghdash², Yalda Alimohammadi³

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of French Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: v.nejadmohammad@tabrizu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of French Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: mohammadiaghdash@tabrizu.ac.ir
3. PhD Student, Department of French Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: yalda.alimohammadi1378@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2020.69172.3800](https://doi.org/10.22034/perlit.2020.69172.3800)

Article Info

Article type:
Research Article

Keywords:
Erikson, identity
crisis, *Drunkard Morning*, *The
Frozen Woman*, Annie Ernaux

ABSTRACT

Identity crisis is a fundamental and complex psychological issue that holds particular significance during psychosocial development, especially in adolescence. Erik H. Erikson's eight-stage theory, emphasizing the interaction between biological and social factors, provides a theoretical framework for understanding this crisis. This study analyzes the identity crisis in two prominent novels: *Drunkard Morning* by Fataneh Haj Seyed Javadi and *The Frozen Woman* by Annie Ernaux. Although these works are set in two distinct cultural-historical contexts, both depict the identity challenges faced by women confronting social structures. The findings reveal that the main characters in both novels are situated in the fifth stage of Erikson's theory, "Identity vs. Role Confusion," and encounter multiple internal and external conflicts on their path toward forming their identity. This study highlights the crucial role of family, society, and culture in the identity formation process and demonstrates how literature can reflect individual and social psychological crises. The results contribute to a better understanding of the dynamics of individual and social identity across diverse cultural contexts and provide a foundation for future interdisciplinary research.

Cite this article: Nejad Mohammad, V.; Mohammadi Aghdash, M. Alimohammadi, Y. (2020). Identity Crisis in Fataneh Haj Seyed Javadi's *Drunkard Morning* and Annie Ernaux's *The Frozen Woman* from Erikson's Perspective. *Persian Language and Literature*, 79 (202), 1-19.
<http://doi.org/10.22034/perlit.2020.69172.3800>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Identity crisis is a central and complex issue in psychological development, especially during adolescence when individuals fiercely question their sense of self and societal roles. Erik H. Erikson's psychosocial theory of eight stages provides a comprehensive framework that connects biological, psychological, and social dimensions of human growth. This research examines the identity crisis depicted in two prominent novels, *Drunkard Morning [Bamdad-e Khomar]* by Fataneh Haj Seyed Javadi and *A Frozen Woman* by Annie Ernaux, which emerge from distinct cultural and historical backgrounds. These literary works portray women confronting internal conflicts as they navigate restrictive social structures that limit their roles and identities. The study highlights how these novels reflect broader psychosocial challenges and cultural dialogues about identity, autonomy, and gender roles.

Review of Literature and Methodology

The theoretical foundation relies heavily on Erikson's psychosocial stages -particularly the fifth stage, "identity vs. role confusion"- . Existing literature demonstrates extensive commentary on Erikson's theory and feminist critiques of traditional gender roles as perpetuated in social institutions. Prior studies have addressed some aspects of identity conflicts in literature but have not sufficiently integrated a cross-cultural comparative perspective on the duality of individual autonomy and societal expectations in women protagonists.

Methodologically, this research employs a descriptive-analytical approach with a multidisciplinary lens, combining literary analysis and psychosocial theory. The selection of these two novels was based on their thematic relevance to identity crises and gender stereotypes in culturally contrasting societies. Close reading techniques were applied to select narrative sections that exposed the protagonists' identity conflicts, with a focus on interactions depicting familial pressures, societal norms, and personal aspirations. Secondary sources, including relevant psychological and literary scholarship, were incorporated to ground the analyses.

Discussion

The findings reveal that the protagonists in both novels vividly experience Erikson's fifth psychosocial stage conflicts. *Drunkard Morning's* protagonist, Mahboubeh, embodies the struggle between adherence to traditional family values and her yearning for personal freedom, reflecting a turbulent negotiation between collective identity and individual agency. Her experiences reflect the cultural tensions inherent in Iranian society's patriarchal structure, showcasing real human consequences of cultural dissonance and gender expectations.

In *A Frozen Woman*, Ernaux's representation of female identity is marked by the paradox of achieving autonomy within a modern, yet male-dominated French society. Ernaux's autobiographical narrative exposes the social stigmas and psychological tensions surrounding female sexuality and gender roles, illustrating the pervasive societal controls that complicate identity consolidation.

In both texts, the protagonists' journeys illuminate the multifaceted nature of identity formation as a dynamic process that negotiates conflict between internal desires and external expectations. The study elaborates on the psychosocial implications of such conflicts, such as alienation, anxiety, and intermittent role confusion, linking these to the novels' portrayal of female subjectivity and resistance. Furthermore, the discussion notes the utility of integrating psychological theory with literary analysis to enrich understanding of identity phenomena represented in cultural artifacts.

Conclusion

This research contributes to literary and psychological scholarship by bridging theory and narrative to enhance comprehension of identity crises in multicultural contexts. It underscores literature's role as a crucial observer and reflector of psychosocial realities, offering a textured and empathetic lens through which to view identity struggles and gender dynamics. The findings emphasize the importance of considering cultural specificity when applying psychosocial theories of development. Finally, the study advocates for interdisciplinary collaboration in future research to more holistically address identity formation's complexity and foster dialog across cultural and academic boundaries.

Keywords: Erikson, identity crisis, *Drunkard Morning*, *The Frozen Woman*, Annie Ernaux

LB Press

بحران هویت و کلیشه‌های جنسیتی در دو رمان *بامداد خمار* و *زن سرد* بر پایه نظریهٔ اریک اریکسون

وحید نژادمحمد^۱، محمد محمدی آغداش^۲، یلدا علی محمدی^۳

۱. نویسندهٔ مسئول، دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: v.nejadmohammad@tabrizu.ac.ir

۲. دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: mohammadiaghdash@tabrizu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: yalda.alimohammadi1378@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2025.69172.3855](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.69172.3855)

اطلاعات مقاله

چکیده

بحران هویت یکی از مسائل اساسی و پیچیدهٔ روان‌شناختی است که در فرایند رشد روانی-اجتماعی به‌ویژه در دورهٔ نوجوانی اهمیت به‌خصوصی دارد. نظریهٔ هشت مرحله‌ای اریک اریکسون، با تکیه بر تعامل ابعاد زیست‌شناختی و اجتماعی، زمینه‌ای نظری برای درک این بحران فراهم می‌کند. این پژوهش به تحلیل بحران هویت در دو رمان برجستهٔ بامداد خمار، نوشتهٔ فتانه حاج‌سیدجوادی و زن سرد از آنی ارنو می‌پردازد. آثاری که در دو بستر فرهنگی-تاریخی متفاوت روایت می‌شوند و هر دو به بازتابی چالش‌های هویتی زنان در مواجهه با ساختارهای اجتماعی می‌پردازند. یافته‌ها نشان می‌دهد شخصیت‌های هر دو رمان مزبور در مرحلهٔ پنجم نظریهٔ اریکسون، «هویت در برابر سردرگمی نقش» قرار دارند و در مسیر شکل‌گیری هویت خود با تعارض‌های درونی و بیرونی متعددی روبه‌رو هستند. این مطالعه بر اهمیت نقش خانواده، جامعه و فرهنگ در فرایند هویت‌یابی تأکید کرده و نشان می‌دهد چگونه ادبیات می‌تواند آینه‌ای از بحران‌های روانی و اجتماعی فرد و جامعه باشد. نتایج این پژوهش می‌تواند به درک بهتر پویایی هویت فردی و اجتماعی در زیست‌بوم‌های متفاوت فرهنگی کمک کند و بستر مناسبی برای مطالعات بین‌رشته‌ای آینده فراهم آورد.

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها:
بحران هویت، بامداد خمار،
زن سرد، حاج‌سیدجوادی، آنی
ارنو.

استناد: نژادمحمد، وحید؛ محمدی آغداش، محمد؛ علی محمدی، یلدا (۱۴۰۴). بحران هویت و کلیشه‌های جنسیتی در دو رمان *بامداد خمار* و *زن سرد* بر پایهٔ نظریهٔ اریک اریکسون. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۳)، ۲۷-۴۶. <http://doi.org/10.22034/perlit.2025.69172.3855>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱. مقدمه

در سال ۱۹۵۰، اریک اچ اریکسون^۱، روان‌شناس برجسته آلمانی-آمریکایی، نظریه‌ای هشت‌گانه تحت عنوان نظریه رشد روانی-اجتماعی^۲ را مطرح نمود که به‌عنوان مکملی برای نظریه رشد روانی-جنسی فروید شناخته می‌شود. در این نظریه که مبتنی بر فرایند زیستی انسان و رشد وی است، پنج مرحله نخستین منطبق با نظریه رشد روانی-جنسی فروید هستند. از این‌رو نظریه روانکاوانه اریکسون را می‌توان به‌عنوان نظریه‌ای پسافروری نیز در نظر گرفت که بر زمینه رشد تأکید بیشتری دارد (Erikson, ۱۹۵۹: ۴۳). از مراحل شایان درنگ نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون، مرحله پنجم این نظریه، تحت عنوان «هویت در برابر سردرگمی نقش»^۳ است که بازه زمانی دوازده الی هجده سال یا به بیانی دیگر مقطع نوجوانی را دربر می‌گیرد. مقطعی که نخستین پرسش‌های بشر به‌سان اهداف وی در زندگانی، جایگاه وی در نظام اجتماعی و کیستی فرد را به‌دنبال دارد. هویت منسجم انسان در پی استدلال این پرسش‌هاست. از طرفی نیز نیافتن پاسخ مناسب برای چنین پرسش‌هایی نوعی بی‌ثباتی هویت را به ارمغان می‌آورد که اریکسون آن را بحران هویت می‌نامد. جستار حاضر، با هدف واکاوی مفهوم بحران هویت از منظر اریکسون، به بررسی این چالش در دو اثر ادبی بامداد خمار به قلم فتانه حاج‌سیدجوادی و *زن سرد*^۴ نوشته آنی ارنو، می‌پردازد. این دو اثر ادبی با به تصویر کشیدن شخصیت‌هایی که درگیر کشمکش‌های درونی و بیرونی برای یافتن هویت خود هستند، بستری غنی برای تحلیل مفهوم بحران هویت از دیدگاه روان‌شناختی فراهم می‌کنند. در پژوهش حاضر با بهره‌گیری از نظریه اریکسون، به بررسی چگونگی شکل‌گیری هویت، عوامل مؤثر بر آن و پیامدهای بحران هویت در شخصیت‌های اصلی این دو رمان خواهیم پرداخت که غایت آن، ارائه درکی عمیق از مفهوم هویت و چگونگی بازنمایی آن در آینه ادبیات است. در نتیجه، یافته‌های مربوط به مسئله مذکور قابل‌تعمیم در موارد مشابه خواهد بود.

۲. پیشینه پژوهش

نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون، همراه با رمان *بامداد خمار* و آثار برجسته آنی ارنو، موضوع بررسی‌های گسترده‌ای از سوی پژوهشگران بوده است که به نقد و تحلیل دقیق این نظریه و آثار ادبی مذکور منجر شده است. کتاب نظریه‌های رشد به قلم ویلیام کرین، توسط غلامرضا خوی‌نژاد و علیرضا رجایی به فارسی برگردانده شده است. کتاب *موردنظر*، مجموعه‌ای از نظریه‌های مهم روانشناسی را دربر می‌گیرد که یکی از فصول آن به بررسی و تبیین مراحل هشت‌گانه رشد شخصیت اریکسون اختصاص یافته است. مطالعه این فصل به درک عمیق‌تر و جامع‌تر نظریه یادشده کمک قابل‌توجهی می‌نماید.

داستان *بامداد خمار*، اثر فتانه حاج‌سیدجوادی، بازتابی از چالش‌های زنان در جامعه‌ای سنتی است. عرب یوسف‌آبادی و همکاران (۱۳۹۷) با بررسی زبان بدن شخصیت‌های زنانه، به لایه‌های پنهان روان آنان نفوذ کرده‌اند. صادقی شهپر و مهدی‌نژاد (۱۳۹۸) با تمرکز بر جلوه‌های خشونت علیه زنان، به تصویرسازی از رنج‌های آنان پرداخته‌اند. احمدی و همکاران (۱۳۹۸) نیز با بررسی اصول مکتب رمانتیسم در این اثر، به تحلیل ساختار و محتوای آن همت گماشته‌اند. باین حال، این پژوهش‌ها، اگرچه به

۱. Erik Homburger Erikson

۲. Psychosocial Development

۳. Identity versus role confusion

۴. *La femme gelée*

زوایای مختلف یادشده رمان می‌پردازند، اما بررسی بحران هویت شخصیت اصلی با تکیه بر نظریه اریکسون را وجهه پژوهش خود قرار نداده‌اند.

در سوی دیگر، آثار آنی ارنو، به‌ویژه رمان زن سرد، با رویکردی جسورانه، به واکاوی مسائل زنان در جامعه‌ای مدرن می‌پردازد. عویط (۱۴۰۰) با تحلیل جامعه مردسالارانه فرانسه که در اثر آنی ارنو به تصویر کشیده می‌شود، به ریشه‌های سلطه مردان در روابط زناشویی پرداخته‌است. کریستین فو (۱۹۹۵)، در پژوهش خویش، مسئله زبان را در آثار آنی ارنو مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد. کیانی دوست و اسفندیاری (۱۳۹۴) هویت اجتماعی زنان در دنیای مدرن و تسلیم‌شدگی آنان در برابر مدرنیته را در آثار آنی ارنو نشان می‌دهند. صدرزاده و معتمدی (۱۳۸۶) نیز در مقاله «رمان خانوادگی و بازسازی هویت نزد آنی ارنو»، تخیلات و رؤیاهای کودکی و نوجوانی نویسنده در برابر تناقضات طبقات اجتماعی را نوعی مکانیسم دفاعی و وسیله‌ای برای بازسازی هویت او می‌دانند. با وجود چنین پژوهش‌های گسترده‌ای، پژوهشگران به بررسی بحران هویت نزد آنی ارنو نپرداخته‌اند. در جستار حاضر با استناد بر نظریه رشد روانی-اجتماعی اریک اچ اریکسون، به بررسی بحران هویت نزد شخصیت‌های اصلی این آثار در دو بستر فرهنگی متفاوت خواهیم پرداخت.

۳. روش‌شناسی

این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شده‌است و تلاش دارد از طریق تحلیل متون ادبی، کاوشی میان‌رشته‌ای از ادبیات و روان‌شناسی بر پایه نظریه رشد روانی-اجتماعی اریک اریکسون ایجاد کند. دو رمان بامداد خمار اثر فتانه حاج‌سیدجوادی و زن سرد اثر آنی ارنو به دلیل تأکید بر موضوعات بحران هویت و کلیشه‌های جنسیتی در دو بستر فرهنگی متفاوت انتخاب شده‌اند. فرایند انتخاب آثار براساس ارتباط موضوعی عمیق آن‌ها با محور پژوهش صورت گرفته‌است. مطالعه و تحلیل متون این رمان‌ها با هدف شناسایی مصادیق بحران هویت، به‌ویژه در مرحله پنجم نظریه اریکسون یعنی «هویت در برابر سردرگمی نقش» انجام شده‌است. همچنین تأکید بر بررسی نحوه تأثیرگذاری کلیشه‌های جنسیتی بر فرایند شکل‌گیری هویت شخصیت‌های اصلی بوده‌است. بخش‌های موردتحلیل از هر رمان با دقت و هماهنگی با اهداف پژوهش انتخاب شده‌اند تا تبیین دقیق‌تری از تعارضات هویتی ارائه شود. داده‌های این مطالعه شامل متن کامل رمان‌ها و منابع نظری روان‌شناختی و ادبی معتبر مرتبط با موضوع است. با توجه به ماهیت بین‌رشته‌ای پژوهش، ترکیب تحلیل ادبی و نظریه روان‌شناسی امکان بررسی عمیق‌تر بحران هویت را فراهم می‌سازد. از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به تمرکز بر تنها دو اثر ادبی و تفاوت‌های فرهنگی آن‌ها اشاره کرد که نتایج را در قالب بسترهای خاص فرهنگی محدود می‌سازد.

۴. هویت: جستاری در معنای خویش

هویت به‌عنوان یکی از مفاهیم بنیادین در زندگی انسان، ریشه در لایه‌های پیچیده اندیشه و ادراک وی دارد و به معنای شناخت عمیق و درک واقعی فرد از چیستی و کیستی خویش است. در واقع این مؤلفه پاسخی است به پرسش بنیادین «من کیستم» که به سبب آن انسان معرف جایگاه خویش در جهان پیرامون و میان دیگران است (Erikson, ۱۹۵۹: ۵۱). هویت منحصر به فرد هر شخص کیستی او را به تصویر می‌کشد و توسط خود فرد خواسته و شناخته می‌شود و مرجعی برای شناخت رفتار فرد به‌شمار می‌آید. به تعبیر پژوهشگران، «ساخت هویت فرایندی خلاق و پویاست که فرد را قادر می‌سازد هم تمایز فردی خود را پاس دارد و هم با دیگران و

محیط سازگار شود» (Zimmermann, ۲۰۱۷: ۲۴۷). هویت به خودی خود لایه‌های گوناگونی دارد و انسان می‌تواند هم‌زمان حامل چندین بُعد هویتی باشد؛ از جمله هویت اجتماعی، فرهنگی یا دینی. به باور اریکسون نیز «هویت ایگو (خود) از ادغام تدریجی همه ابعاد هویت پدید می‌آید» (Erikson, ۱۹۵۰: ۲۱۳). بخشی از دشواری تعریف هویت، از همین چندلایگی و پیچیدگی آن برمی‌خیزد. (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۴: ۹۳) هویت نه امری ثابت و از پیش تعیین شده، بلکه فرایندی سیال است که پیوسته از خلال تجربه‌های فردی و اجتماعی شکل می‌گیرد (Hnit et al., ۲۰۲۵: ۳). تجربه‌های زیسته، روایت‌هایی که فرد از خود و زندگی‌اش باز می‌سازد و تعاملات اجتماعی، همگی در بازتعریف مستمر هویت نقش آفرین‌اند. (همان: ۵۰) بنابراین هویت را باید «شدنی» دائمی دانست، نه «بودنی» تغییرناپذیر. از دید روان‌شناختی، هویت به ویژگی‌های شخصیتی و احساسات فرد مربوط می‌شود که شامل احساس تمایز شخصی، تداوم شخصی و استقلال شخصی است. (ماهوزی و همکاران، ۱۳۹۹) به گفته اریکسون، هویت اولیه در دوران کودکی شکل می‌گیرد؛ اما در دوران نوجوانی، نوع جدیدی از هویت ظهور می‌کند. در این فرایند، هویت‌های دوران کودکی مرور، تطبیق و تغییر داده می‌شوند تا هویت جدیدی پیکربندی شود (Kroger et al., ۲۰۱۰: ۶۸۳).

۴-۱. بحران هویت: جستجو در دالان‌های هویتی

در همین راستا، اریکسون، خالق نظریه رشد روانی-اجتماعی، با تقسیم‌بندی حیات انسان و تبیین آن در هشت مرحله گوناگون به علم روانشناسی و شناخت بهتر روان بشر و ویژگی‌های هویتی کمک شایانی نموده است. مراحل این نظریه به شرح ذیل می‌باشند: مرحله نخستین: اعتماد در برابر بی‌اعتمادی^۱ (بدو تولد تا یک سالگی)، مرحله دوم: خودمختاری در برابر شرم و تردید^۲ (یک الی سه سالگی)، مرحله سوم: انکار در برابر احساس گناه^۳ (سه الی شش سالگی)، مرحله چهارم: سازندگی در برابر احساس حقارت^۴ (شش الی یازده سالگی)، مرحله پنجم: هویت در برابر سردرگمی نقش^۵ (دوازده الی هجده سالگی)، مرحله ششم: صمیمیت در برابر انزوا^۶ (هجده الی چهل سالگی)، مرحله هفتم: زاینده‌گی در برابر زوال^۷ (چهل الی شصت سالگی) و مرحله هشتم: یکپارچگی شخصیتی در برابر ناامیدی^۸ (شصت سالگی الی پایان عمر) (Erikson, ۱۹۵۰: ۲۵۱-۲۶۸). در میان این مراحل، مرتبه پنجم که مقطع سنی نوجوانی و اوایل جوانی را دربرمی‌گیرد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. افزایش آزادی و تنزل وابستگی‌ها، عدم کنترل خانواده و ایجاد حس خودمختاری و استقلال در تصمیم‌گیری‌ها و از سویی نیاز به حضور در اجتماع، خواه‌وناخواه، نوجوان را وادار به پرسش از هویت فردی خویش می‌سازد: کیست؟ چه جایگاه و نقشی در جامعه دارد؟ هدف او در زندگی چیست؟ (Muuss R., ۱۹۹۶: ۵۱). البته این پرسش‌ها به بخش‌های کوچک‌تری نیز تقسیم می‌شوند: «تمایل دارم چه کسی باشم؟ دوست دارم به چه کسی تبدیل شوم؟ چقدر دوست دارم زندگی کنم؟ خواسته‌های من چیست یا چه چیزی می‌تواند باشد؟ چه برنامه‌هایی می‌توانند متعلق به من باشند؟ آینده‌ام را چگونه می‌بینم؟ و غیره» (Colin, ۲۰۱۶: ۸۵). در برابر چنین سؤالاتی نوجوان برای تعیین هویت خویش با دو

۱. Trust vs. Mistrust

۲. Autonomy vs. Shame and Doubt

۳. Initiative vs. Guilt

۴. Industry vs. Inferiority

۵. Identity vs. Role Confusion

۶. Intimacy vs. Isolation

۷. Generativity vs. Stagnation

۸. Integrity vs. Despair

متغیر روبه‌رو است: بحران^۱ و تعهد^۲ (Marcia, ۱۹۶۶: ۵۵۱). شرط دسترسی به هویتی منسجم و پایدار مستلزم پاسخ‌گویی فعالانه به این سؤالات و تجربه کاوش در نقش‌ها و باورهاست که این فرایند را جستجوی هویت^۳ می‌نامند (Marcia, ۱۹۶۶). در صورت موفقیت، فرد به مرحله تعهد هویتی دست می‌یابد. در صورت نیافتن پاسخ مناسب این پرسش‌ها که به گونه‌ای شکست در مقطع نوجوانی قلمداد می‌شود، فرد دچار اختلالی رایج می‌گردد که اصطلاحاً بحران هویت نامیده می‌شود و اریکسون آن را «سردرگمی نقش» می‌نامد. «در وضعیت سردرگمی هویت نوجوان سرگردان است و به عقاید، اصول، یا دیگران پایبند نیست و محدود به بازبینی خود است.» (پیری و همکاران، ۱۳۸۴: ۴۱) «هرچه پاسخ‌دهی به این پرسش‌ها برای جوان دشوارتر باشد، خطر آشفتگی هویت بیشتر خواهد بود» (Colin, ۲۰۱۶: ۸۶). بنابراین نوجوان ناتوان از شرح دقیق از خود و هویت خود در تصادم با بحران هویت است که از دهلیزهای ذهنی و اجتماعی ایجاد می‌شود و به سرعت زندگی روزمره فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. البته اریکسون معتقد است که این بحران فقط مختص نوجوانی نیست، بسته به شرایط و موقعیت‌های مختلف، ممکن است بحران‌های هویتی دیگری به وجود آید. (اریکسون، ۱۹۵۰). «با این حال نوجوانی مرحله‌ای است که برای نخستین بار، پیشرفت فیزیکی، شناختی و روانی-عاطفی به حدی پیش می‌رود که افراد می‌توانند هویت‌های کودکی را برای ایجاد مسیری مناسب به‌سوی بلوغ بزرگ‌سالی طبقه‌بندی و ترکیب کنند» (Chen et al., ۲۰۰۷: ۶۷).

۱-۴-۱. اجتماع، هویت و بحران هویت

هویت اجتماعی هر فرد بیانگر نگاهی است که فرد در خصوص خویش و جایگاه خویش در جامعه دارد. هر جامعه در پی تطابق عملکردها و انتخابات فردی با حدود مرزهای خود، پذیرای اجزای خود می‌شود و به هویت آنان جنبه اجتماعی می‌دهد. از این رو، «اریکسون به واسطه رویکرد اجتماعی، نظریه‌اش را رشد روانی-اجتماعی نامید» (باقری حیدری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۶). هویت اجتماعی ما «شناسه آن حوزه و قلمروی از حیات اجتماعی است که ضمیر ما خود را متعلق، منتسب و مدیون بدان می‌داند و در برابر آن احساس تعهد و تکلیف می‌کند» (شارع‌پور، ۱۳۸۱: ۱۳۸). هر جامعه‌ای متمایز از دیگری است. بسا که جامعه‌ای پذیرای یک عملکرد باشد و جامعه‌ای دیگر معارض همان عملکرد. این قواعد و قوانین تأثیر شایانی در شکل‌گیری هویت دارند و بشر متأثر از جامعه خویش و «در جریان تعامل اجتماعی و با درونی شدن نگرش‌های دیگران نسبت به خود» (دوران، ۱۳۸۲: ۹۱)، هویت فردی-اجتماعی خویش را شکل می‌دهد، متعاقباً در جامعه حاضر می‌شود، در صدد تعامل و ارتباط با دیگران برآمده و در فرقه‌ها و گروه‌های متفاوتی قرار می‌گیرد. دامنه تعاملات اجتماعی مشمول نقد، تمجید، نکوداشت و نهی عملکرد فرد است. انتقاد اجحاف‌آمیز اطرافیان، برانگیزاننده حس تردید در فرد نسبت به خویش می‌گردد و فرد توانایی تعریف دقیق هویت خویش را از دست می‌دهد. در مقابل، اگر نوجوان در قبال عملکرد خود مورد نکوداشت قرار بگیرد، نسبت به هدف خویش مصمم می‌شود و دست‌یابی به هویت منسجم سهولت می‌پذیرد. لیکن بحران هویت زمانی رخ خواهد داد که فرد نسبت به خود و آمل خویش، حس تردید و شک داشته باشد چراکه دسترسی به هویت منسجم، داشتن درک و فهم درستی از خود را به همراه دارد و شخص را در تعیین مسیری ثابت برای تحقق آمل و اهداف شخصی، یاری می‌کند. فرد نسبت به عملکرد خود آگاه بوده و عوامل گوناگون تأثیر بر او نخواهند گذاشت.

۱-۴-۲. کانون خانواده: مهد هویت‌یابی

۱. Identity confusion
۲. Identity commitment
۳. Identity exploration

خانواده، نخستین بستر جهان‌شمول و اجتماعی است که بشر در طول زمان و بدو تولد با آن مواجه می‌شود و بر پایه اصول و ارزش‌های این یگان جمعی رشد و تربیت می‌یابد تا نخستین هویت خود را بر پایه ارزش‌ها و الگوهای خانواده (به‌طور غیرارادی) شکل دهد. (طباطبائی جعفری، ۱۴۰۳: ۱۹۴) «محیط خانواده و نحوه ارتباط و پاسخ‌گویی والدین در ساخت شخصیت فرد نقش عمده‌ای دارد» (خوی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۴۸). از این منظر، خانواده، این اجتماع کوچک، بنیان‌گذار اجتماعی بزرگ‌تر، همچون جامعه، پنداشته می‌شود. انسان در پی ارزش‌های تعریف‌شده در خانواده، دارای هویت فردی است که اغلب ساخته الزامات و تعلیم و تربیت اعضای خانواده است. به‌محض رشد روانی - شناختی و ورود به عرصه جهانی مهم‌تر و متفاوت‌تر، فرد گاه ارزش‌های خانوادگی را پاس می‌دارد و گاه از این ارزش‌ها تخطی می‌کند و هویتی نو تحت تأثیر تجربیات شخصی و انتخاب‌های فردی ایجاد می‌کند.

۳-۱-۴. پیشینه فرهنگی

فرهنگ از جمله عناصری است که نقش برجسته‌ای در شکل‌گیری هویت ایفا می‌کند و متشکل از گستره‌ای (از باورها، ارزش‌ها، رسوم و رفتارهایی است که اعضای جامعه آن‌ها را به کار می‌بندند) (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۷). فرهنگ چون چارچوبی از تعاملات و برهم‌کنش‌های اجتماعی و فردی تلقی می‌شود. ایضاً «قلمرو گسترده انسان‌شناسی شامل همهٔ اموری می‌شود که بشر آن‌ها را می‌سازد و به نسل‌های آینده آموزش می‌دهد و نسل‌ها هم آن‌ها را می‌اندوزند و دانش خود را به دیگران انتقال می‌دهند» (خسروانی، ۱۳۸۸: ۱۰۲). فرهنگ همواره تحت تأثیر عوامل متعدد برون‌مرزی و داخلی دستخوش تغییرات می‌گردد. یک جامعه می‌تواند متأثر از سایر فرهنگ‌ها و در مقابل مؤثر بر آن‌ها نیز واقع شود. در حقیقت، تغییرات شکل‌گرفته در فرهنگ منجر به تغییرات در هویت فردی می‌شود. فرد هویت پیشین خویش را پیرو عوامل گوناگونی چون جابه‌جایی جغرافیایی، تعارضات فرهنگی و تغییر نگرش‌ها از دست می‌دهد و در صورت موفقیت در مقابله با ویژگی‌های جدید، به هویتی نوین دست می‌یابد، وگرنه انسان گرفتار بحران هویت فرهنگی می‌گردد که باید آن را به معنای «گسستن و بیگانه شدن انسان از اصل و ریشه‌های فرهنگی دانست که در آن زیسته و با آن آمیخته و نیاز به پیوستن به اصل و ریشه‌های فرهنگی دیگری دارد.» (زارع شاه‌آبادی، ۱۳۸۹: ۲۰۹). با بررسی هویت هر شخص می‌توان تا حدودی از بستر فرهنگ و محیط اجتماعی وی آگاه شد.

۵. داستان بامداد خمار

۵-۱. گذری بر داستان

بامداد خمار یکی از آثار مشهور نویسندهٔ معاصر ایرانی، فتانه حاج‌سیدجوادی است که تا کنون مورد اقبال عموم و نقد اهل نظر قرار گرفته‌است. این اثر ادبی روایتی داستان در داستان است. داستان بیرونی یا قاب در باب دختر جوان و تحصیل‌کرده‌ای به نام سودابه، از خانواده‌ای ثروتمند، نامدار و روشنفکر است که در پی ماجرای ازدواجش، با مخالفت شدید و نارضایتی خانواده خود روبه‌رو می‌گردد. در خلال همین کشمکش‌ها، سودابه پای سخنان عمهٔ سالخورده خود، محبوبه که او نیز در جوانی با همین مسئله مواجه گشته، می‌نشیند. درون‌مایه اصلی این اثر را شرح حال محبوبه دربرمی‌گیرد. محبوبه خاطرات نخستین زندگی زناشویی خویش را که ثمرهٔ تصمیم عجولانه و نابخردانه‌اش بود، بیان می‌کند. وی که فرزند یکی از رجال سرشناس و از خانواده‌ای اعیانی در ایران عصر قاجار است، عاشق جوان نجاری به نام رحیم، از قشری پایین و فرهنگی متفاوت می‌شود. محبوبه در راستای تحقق این وصال در مقابل خانواده خود ایستادگی کرده، طلب وصلت افراد مقبول خانواده، از جمله پسرعمویش منصور را رد می‌کند. خانواده نیز به ناچار این خویشاوندی را می‌پذیرند. محبوبه که اکنون از ارتباط با خانواده خود منع شده، زندگی زناشویی خویش را در خانه‌ای که پیشکشی از

پدرش بود آغاز می‌کند. وصال محبوبه با رحیم، او را با عالمی بسیار متفاوت روبه‌رو می‌سازد و با گذر روزهای خوش این وصلت، ذات و ریشه فرهنگی رحیم بر وی آشکار می‌گردد و چیزی جز تلخ‌کامی حاصل از رفتار رحیم و کنایه‌های مادر او که از همان نخستین روزهای ازدواج به بهانه‌ای نزد محبوبه و رحیم مانده و ساکن آن خانه شده بود، باقی نمی‌ماند. با گذشت هفت سال از این ازدواج و در پی مرگ فرزندش در حوض آب که ناشی از سهل‌انگاری مادر رحیم است، محبوبه دیگر تاب نمی‌آورد و از رحیم جدا می‌شود و نادم به خانه پدری بازمی‌گردد و پس از مدتی با منصور ازدواج می‌کند. ثمره این تصمیم عجولانه برای محبوبه، چیزی غیر از ندامت و پیامدهای جبران‌ناپذیر آن چیزی جز همچون همسر دوم بودن و ناتوانی از فرزندآوری نبود.

۵-۲. سردرگمی در ماهیت نقش محبوبه

محبوبه، شخصیت اصلی داستان بامدادِ خمار، در مرحله پنجم رشد روانی-اجتماعی اریکسون، یعنی هویت در برابر سردرگمی نقش قرار دارد. او در تلاش یافتن پاسخ به سؤالات اساسی درباره هویت و نقش خود است. محبوبه تا قبل از مواجهه با رحیم زندگی را در چارچوب سنت‌ها تجربه کرده بود و با ورود رحیم به زندگی‌اش دچار تعارضات درونی می‌گردد. تعارضاتی که از یک سو پابندی و تعهدات محبوبه به ارزش‌های سنتی خانواده را زیر سؤال می‌برد و از سوی دیگر نمی‌تواند مانع عشق او به رحیم گردد. همین امر محبوبه را در موقعیتی دشوار قرار می‌دهد. تعارض بین عشق و خانواده، سرانجام سردرگمی نقش را برای محبوبه رقم می‌زند. «اگرچه خواسته‌های والدین همچنان برای او اهمیت دارند، اما تلاش می‌کند میان آن‌ها، خواسته‌های جامعه و توانایی‌های شخصی خود، سازش برقرار کند» (Marcia, ۱۹۶۶: ۵۵۲). مطابق با دیدگاه اریکسون، این تعارض دقیقاً بازتاب بحران مرحله پنجم (هویت در برابر سردرگمی نقش) است، جایی که نوجوان و جوان در تلاش است بین وفاداری به ارزش‌های خانوادگی و کشف فردیت خود تعادل برقرار کند. محبوبه در این نقطه به دلیل انتخاب عشق در برابر خانواده به سردرگمی و بحران هویت کشیده می‌شود. از دیگر تعارضات قابل توجه که نوجوان را دچار اختلال بحران هویت می‌کند، می‌توان به تعارض میان فردگرایی و جمع‌گرایی نیز اشاره کرد. محبوبه در تلاش برای یافتن فردیت خویش در یک جامعه جمع‌گراست؛ جامعه‌ای که سنت‌ها، آداب و اصول ویژه خویش را دارد و رعایت آداب برای تمامی اقشار جامعه صدق می‌کند. فردگرایی محبوبه که مغایر با دیدگاه خانواده اوست، از دیگر عوامل زمینه‌ساز بحران هویتی شخصیت اصلی داستان به‌شمار می‌آید. البته نمی‌توان تنها به این تعارضات در خصوص اختلال بحران هویت نزد شخصیت اصلی داستان نویسنده بسنده کرد. علاوه بر تعارضات آشکار، محبوبه با فشارهای هیجانی و روانی شدیدی مواجه می‌شود که اثر مستقیمی بر رفتارهای روزمره او دارد؛ اضطراب، شک و تردید و حس گناه نسبت به انتخاب‌هایش، او را به رفتارهای محتاطانه و واکنش‌های دوگانه واداشته است:

«... چرا خودم را کوچک کردم؟... می‌برم نامه را توی صورتش می‌کوبم.»

ولی با همه این‌ها، آن تکه کاغذ مچاله‌شده را بالا بردم و خطوط آن را بوسیدم. من، دختر بصیرالملک. ای خاک بر سرم. کاش پایم می‌شکست. کاش به در دکانش نمی‌رفتم. دیگر به سراغش نمی‌روم. تا همین جا بس است.» (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳:

(۶۴)

چنین وضعیتی سبب می‌شود که گاه تصمیمات عجولانه و گاه انفعال در رفتارهایش دیده شود که نشانه‌ای از عدم انسجام هویت است. از دیدگاه اریکسون، شکست در رسیدن به انسجام هویت می‌تواند پیامدهای طولانی مدتی داشته باشد، به‌ویژه در مراحل بعدی رشد، مانند صمیمیت در برابر انزوا؛ این امر به‌وضوح نزد محبوبه مشهود است:

«... باز هم در دل تکرار کردم خودت کردی محبوبه. این غلطی بود که خودت کردی. سنگ دهان باز کرد و گفت نکن. گفتمی

می خواهم. گفتمی می کنم حالا چشمت کور. بکش.» (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۳۰۵)

بحران هویتی که محبوبه در قلب داستان «بامداد خمار» تجربه می کند، تجلی عینی مرحله پنجم نظریه رشد روانی-اجتماعی اریک اریکسون است؛ مرحله‌ای سرنوشت‌ساز که در آن نوجوان یا جوان بر لبه «هویت در برابر سردرگمی نقش» ایستاده است. در این مرحله حساس، فرد میان وفاداری به ارزش‌های سنتی خانواده و کشف فردیت خویش در نوسان است، تعارضی که محبوبه به زیباترین شکل آن را به نمایش می گذارد. ورود رحیم به زندگی اش همانند جرقه‌ای است که این تعارض مدفون را پدیدار ساخت؛ جایی که تعهدات خانوادگی و عشق به فردی از فرهنگ و طبقه‌ای متفاوت، توازن درونی او را بر هم می زند و او را به ورطه سردرگمی و تردید می کشاند. این تلاطم روانی، بازتابی از کشاکش جستجوی هویت و تعهداتی است که متناسب با شرایط پیچیده زندگی، هنوز نیافته است (Marcia, ۱۹۶۶: ۵۵۱-۵۵۸). براساس چارچوب نظری اریکسون، عبور موفق از این مرحله مستلزم کاوش فعالانه در نقش‌ها و باورها و تثبیت تعهد به هویت است، اما محبوبه در مسیر پریچ‌وخم این مرحله، هنوز به انسجامی دست نیافته که بتواند خود را از تنش‌های درونی رها کند و گام‌های محکم‌تری به سوی تثبیت «خود» بردارد.

۵-۳. ازدواج و مشکلات ثانوی ناشی از آن

۵-۳-۱. هویت‌گسیختگی فرهنگی

هویت فرهنگی تنها در حوزه جوامع بزرگ وجود ندارد و می توان آن را به جامعه کوچک‌تری نظیر خانواده نیز نسبت داد. خانواده نخستین الگوی بشر است که در پی ارزش‌های تعریف شده در آن، هر یک از اعضای خانواده به هویتی فردی خویش در بستر خانواده دست می یابند و رفتار آنان ریشه در آموزه‌های خانوادگی و الگوپردازی شان دارد. خواننده در داستان بامداد خمار، با تناقض‌های ایدئولوژیک و کرداری میان اقشار مختلف رودررو می شود. وصلت محبوبه با رحیم، این خواسته نسنجیده او را به عالمی متفاوت که هیچ شناختی از آن ندارد و به هیچ‌روی مشابه ارزش‌های تعریف شده خانوادگی محبوبه نیست راهی می سازد. ورود به این عالم سرآغاز سردرگمی نقش محبوبه می شود و وی را با بحران‌های هویتی متعددی روبه‌رو می سازد. نخستین بحران هویتی در پی این وصال، جنبه‌ای فرهنگی دارد که پیرو تداخل دو فرهنگ گوناگون خانوادگی و تناقضات میان آن‌ها ایجاد می گردد:

«حکایت غریبی بود. خون می خوردم و دم بر نمی آوردم. چه کسی باید این بچه را ادب کند؟ چه کسی باید این مادر

و پسر را ادب کند؟ کوشش‌های من فایده نداشت. همان قدر که من از رفتار آن‌ها تعجب می کردم، آن‌ها هم از

ایرادهای من حیرت زده می شدند. زبان یکدیگر را نمی فهمیدیم.» (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۲۳۴-۲۳۵)

این بحران نه تنها جنبه روانی، بلکه جنبه اقتصادی نیز دارد:

«من پا به حیاط گذاشتم و مات و مبهوت به در و دیوار خیره شدم. تمام این خانه به اندازه حیاط خلوت خانه پدری‌ام نیز

نمی شد. آن عروسی فقیرانه و این خانه محقر و آن روز سخت و دردناک که روز ازدواج من بود، مرا از پا افکنده بود.»

(حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۱۷۵).

محبوبه تمایزات فرهنگی را با قرارگیری در کنار نظام کوچک خانوادگی رحیم و مادرش درمی یابد و به صحت و سقم الگوهای تعریف شده خویش پی می برد. فرهیختگی خودنمای آشکار آن‌ها در عدم رعایت اصول و تشریفات و نقض مقررات رفتاری و اخلاقی نیز نمایان است:

«رحیم جان من تو را می‌خواهم نه گوشواره را. چرا زودتر نگفتی؟ همین الآن می‌آورم. بلند شدم و به اتاقی که اتاق خواب و صندوقخانه ما بود دویدم و گوشواره را با انگویی که مادرش داده آوردم و به دست او دادم. گفت: _ انگو را دیگر چرا؟ این مال مادرم است پولش را قسطی به او می‌دهم. شصتم خبردار شد. پس مادرش انگو را هم خواسته بود. همان زنی که آن روز صبح تا شب قربان صدقه من رفته بود. همان زنی که دلم می‌خواست به جای مادرم قبولش کنم، این طور آب‌زیرکاه از آب درآمده بود.» (حاج‌سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۱۹۰-۱۹۱).

از این منظر، هویت اکتسابی محبوبه حال در برابر هویت جدیدش واقع شده‌است، هویتی که کاملاً با ارزش‌هایش در تضاد است و ارزش‌هایی را عرضه می‌دارد که کاملاً برای محبوبه ناآشنا هستند. محبوبه تلاش می‌کند رفتارهای جدید را درک کند، اما فقدان تجربه قبلی و عدم حمایت محیطی، او را به مقاومت و پناه بردن به ارزش‌های پیشین وادار می‌کند. البته این امر به گونه‌ای نشانگر وفاداری و پابندی محبوبه به ارزش‌های گذشته نیز هست. چراکه او حتی در مواجهه با تضادهای اجتناب‌ناپذیر بین ارزش‌های خود و دیگران، توانایی وفاداری دارد (Erikson, ۱۹۵۹: ۲۰۰-۲۳۰).

این بحران فرهنگی در واقع بازتابی مستقیم از مرحله پنجم نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون است که اهمیت کشمکش میان «هویت در برابر سردرگمی نقش» را نشان می‌دهد (Erikson, ۱۹۵۰). محبوبه در مواجهه با تضاد میان ارزش‌ها و سنت‌های خانواده خود و شرایط فرهنگی و اجتماعی نوظهور، در مسیر جستجوی هویتی عمیق‌تر گرفتار سردرگمی شده‌است. او با چالشی اساسی روبروست؛ باید میان تعهد به هویت فرهنگی اکتسابی و پذیرش هویت جدید که در تضاد آشکار با ارزش‌های پیشین است، تعادلی برقرار کند. این تقابل نه تنها نشانگر بحران هویت فرهنگی است، بلکه به بحران روانی-اجتماعی گسترده‌ای بدل شده که در رفتارها و احساسات محبوبه نمود یافته‌است.

۵-۳-۲. دیدگاه مردسالارانه نسبت به زنان

حاج‌سیدجوادی در این اثر، با تبیین رفتارهای متداول مردان، دیدگاهی از جامعه مردسالارانه را با بیان موقعیت اجتماعی و خانوادگی زنان، ارائه می‌دهد. این داستان نوشتار زنانه نویسنده را به خوبی به تصویر می‌کشد. چنین دیدگاهی که در عصر راوی داستان اصلی مشهود است، نشان از تسلط قدرت مردانه بر زندگی و روان زنان دارد و این منتج به ترس و وحشت زنان در بیان ساده‌ترین نیازها و تمایلات، داشتن دیدگاه کلاسی در مورد زنان و بی‌دفاعی آنان در مقابل هنجارشکنی‌های اخلاقی مثل خیانت و خشونت فیزیکی و کلامی می‌شود. در این چارچوب، نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون می‌تواند به درک تأثیرات این فشارهای اجتماعی بر هویت زنان کمک کند. اریکسون معتقد بود که عدم دستیابی به هویت منسجم در نوجوانی، فرد را در مرحله بعدی رشد، یعنی هویت در برابر سردرگمی نقش، آسیب‌پذیر می‌کند. محبوبه که در برابر ساختارهای پدرسالارانه ایستادگی می‌کند، نمونه‌ای از فردی است که در تلاش برای یافتن هویت مستقل خویش در برابر هنجارهای اجتماعی است. به دلیل جامع بودن این نگرش، اگر زنان در مقابله با این نابرابری‌ها ایستادگی می‌کردند، یاغی تلقی می‌شدند؛ همان‌طور که محبوبه برای دستیابی به مقصود خویش در مقابل پدرسالاری شخصیتی یاغی از خود نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۸۷: ۹۲). با تجلی چنین شخصیتی، او می‌کوشد استقلال خویش را به منصف ظهور برساند؛ اما جامعه‌ای که پیرامونش را فراگرفته، این رفتار را گامی خارج از مرزهای هنجارهای پذیرفته‌شده و نرم‌های مقبول می‌پندارد. جامعه‌ای که ایدئولوژی اقتدارگرایانه آن نه تنها سرکوب اجتماعی زنان را به ارمغان می‌آورد، بلکه تبعیت زن از مردان را به دنبال خواهد داشت (مزاری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۴). مردسالاری در رفتارهای رحیم نیز قابل‌رؤیت است. محبوبه که بارها خیانت‌های مکرر او را دیده بود، باین حال خود را در دفاع از حقوق خویش ناتوان احساس می‌کند و عکس‌العملی در برابر این‌گونه رفتارها نشان نمی‌دهد. مطابق با نظریه اریکسون، زنانی که در چنین جامعه‌ای زیسته‌اند، در مرحله ششم رشد روانی-اجتماعی،

صمیمیت در برابر انزوا (هجده الی چهل سالگی)، با مشکلاتی مواجه می‌شوند، زیرا احساس فقدان کنترل بر سرنوشت خود، آن‌ها را از شکل دادن به روابط سالم و معنادار بازمی‌دارد. هویت اجتماعی زنان در این دوره از تاریخ ایران، تحت تأثیر تحمیلات مردانه دستخوش تغییراتی منفی یافته بود که در خلال آن زنان وادار به تاب‌آوری در برابر امور غیراخلاقی نظیر انواع خشونت‌ها بودند. نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون، ضمن تأکید بر اهمیت محیط اجتماعی و فرهنگی، نشان می‌دهد که فشارهای ساختارهای نابرابر اجتماعی، همچون جامعه مردسالارانه، می‌توانند فرایند شکل‌گیری هویت مستقل زنان را به‌طور جدی مختل کنند. در این چارچوب، سختی‌های محبوه در حکومت مردسالاری نه تنها محدود به تنش‌های خانوادگی نیست، بلکه پیامدهایی پیچیده در ساختار روانی او به دنبال دارد؛ چراکه نبود امکان شکل‌گیری هویت پایدار و منسجم، او را به مرحله بعدی رشد یعنی «صمیمیت در برابر انزوا» آسیب‌پذیر می‌سازد (Erikson, 1950: 200-230). فقدان کنترل بر سرنوشت و ناتوانی در برقراری روابط سالم، به‌عنوان پیامدهای بحران هویت در چنین فضایی ظهور می‌کند و در داستان *بامداد خمار* به‌خوبی انعکاس یافته‌است.

۳-۳-۵. کاربرد دشواژه‌ها و دشنام‌گویی

کلام و واژگان بسته به محیط تربیتی فرد، نزد هر فرهنگ جایگاه مختص به خود را دارند. استفاده از کلمات تند و زننده نزد برخی افراد عادی و نزد عده‌ای دیگر جایگاهی نامتعارف دارد و استفاده از آن ناشایسته است. برخی از این واژگان فحش و ناسزاهایی هستند که خود نشان‌دهنده بار منفی فرهنگی افراد محسوب می‌شوند (قربانی و رکابی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۳۹). کلام زننده و گفتار وقاحت‌آمیز، نزد رحیم و پیرامونیان وی، مسئله‌ای طبیعی انگاشته می‌شد اما استفاده از چنین سخنان توهین‌آمیز و اهانت‌باری، منجر به تعرض به حرمت دیگران، به‌خصوص محبوه، می‌گشت. این‌گونه از کلام در حریم خانوادگی محبوه جایگاهی دون داشت و حتی در شرایط دشوار ایجادشده در پی عشق محبوه، مادر وی تنها از خشونت فیزیکی علیه او استفاده کرد. کاربرد واژگانی که نخست از جانبه خانواده سخیف شمرده می‌شد و پس از آغاز زندگی زناشویی و استفاده آن توسط رحیم و اطرافیانش به‌سان امری رایج، جنبه‌ای دیگری از بحران هویت فردی را در محبوه به ارمغان آورد. فقدان جایگاه احترام و رؤیت رفتاری آمیخته به آداب نادرست، عوامل زمینه‌ساز این بحران بودند. این واژگان ناپسند نه تنها ابتدا برای محبوه عجیب و غیرقابل درک بود، بلکه سپس سبب تفرق او از سخنان رحیم و مادرش شد. این افراد که به‌عنوان الگوهای رفتاری برای فرزند محبوه، الماس، واقع می‌شدند، بخش عمده‌ای از تربیت دیگرگون پسر او را شامل می‌شدند:

«پسرکم کم‌کم زبان باز می‌کرد و فحش‌ها و کلمات رکیکی که مادر بزرگش به شوخی یا جدی بر زبان می‌آورد، اولین کلماتی بود که فرامی‌گرفت. [...] به‌علاوه حرف‌ها و شوخی‌های مادر شوهرم نیز همیشه با فحش و کلمات رکیک همراه بود. کلماتی مثل پدر سوخته، پوفیوز، حرامزاده مثل نقل و نبات از دهانش می‌ریخت. [...] پدرش هم از شنیدن این کلمات که از دهان بچگانه او شیرین می‌نمود، لذت می‌برد.» (حاج سید جوادی، ۱۴۰۳: ۲۳۳)

بنابراین نحوه کلام فرزند نیز برای محبوه آزاردهنده بود. «سخنان و حرفه‌ای ناخوشایند و آزاردهنده و تندی در زبان، چنان تأثیر نامطلوبی بر فرد می‌گذارد که بستر کینه و تفرق را فراهم می‌کند. کلمات زشت و توهین‌آمیز گاه چنان آسیبی در روابط خانوادگی ایجاد می‌کند که هرگز قابل درمان نیست» (مهدی‌نژاد و صادقی شهپر، ۱۳۹۹: ۱۶). به‌کارگیری کلام زننده در خانواده اثرات منفی بسیاری بر هویت محبوه گذاشت که بعدها استفاده از آن در مقابل همان اشخاص برایش ساده بود:

«گفت: _ محبوب!

_ زهر مار.

از خودش یاد گرفته بودم. روزگاری بود که من در خانه او، در چنگال او، گرفتار بودم. چون کبوتری پرشکسته اسیر او و مادرش بودم. فحش و ناسزا می‌شنیدم و چون بی‌پناه بودم، یکه و تنها بودم، دم بر نمی‌آوردم. حالا جای ما دو نفر عوض شده بود» (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۳۷۶).

اریکسون بر این باور است که بحران هویت می‌تواند در صورت تداوم به مراحل بعدی رشد نیز سرریز شود. تغییر تدریجی زبان محبوبه و تأثیرپذیری از کلام نامطلوب رحیم، نشان می‌دهد که هویت فردی او دچار آشفتگی شده و توانایی اش برای حفظ ارزش‌های شخصی تضعیف گردیده است:

«بی‌همه چیز پدرت است. بی‌آبرو پدر پدرسوخته‌ات است که اگر آبرو داشت، دختر پانزده‌ساله‌اش پاشنه دکان مرا از جا نمی‌کند. همان پدر پدرسگت که ...
 فریاد زدم: «پدرسگ تو هستی که دنبال هر سگ ماده هرزه‌ای می‌دوی. که به خاطر کوکب به مادرت پارس می‌کنی»
 (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۲۶۹).

۵-۳-۴. فقدان همدلی در کانون خانواده

فقدان همدلی و حمایت خانواده، به‌ویژه در دوره‌های گذار مهم زندگی مانند شروع زندگی مشترک، نقش مهمی در شکل‌گیری بحران هویتی ایفا می‌کند. در این نمونه، طرد شدن محبوبه توسط خانواده‌اش پس از انتخاب عاطفی اش، نه تنها موجب قطع رابطه با ریشه‌ها و سرمایه‌های عاطفی گذشته می‌شود، بلکه باعث می‌گردد که وی در جایگاه جدید همسری احساس بی‌پشتوانگی روانی و اجتماعی کند. عدم همدلی خانواده و رفتار سرد و طردکننده آن‌ها، نقش حمایتی خانواده را به عاملی بازدارنده تبدیل کرده است:

«مادرم خسته بود؟ برای عروسی دخترش زحمت کشیده بود؟ چه کرده بود؟ چه گلی به سر من زده بود؟ حالا دایه را هم احضار کرده بود. آن هم در شب زفاف من. شبی که خانواده عروس تا صبح در خانه او می‌ماندند و او را تنها نمی‌گذاشتند. ولی در نظر پدر و مادر من رحیم شوهر من آن قدرها ارزش نداشت. در نظر آن‌ها او باید مرا به هر صورت که بودم قبول می‌کرد و روی سر خود می‌گذاشت. حتی اگر معلوم می‌شد دسته‌گل به آب داده‌ام و دو تا بچه هم دارم باز رحیم باید مرا با منت می‌پذیرفت. مرا، این تافته جدا بافته را. بنابراین حتی حضور دایه هم غیرضروری بود» (حاج سید جوادی، ۱۴۰۳: ۱۷۷).

این فقدان حمایت باعث می‌شود که محبوبه برای بازتعریف خود، تنها به خود و همسرش اتکا کند، اما چون آن محیط نیز سرکوبگر است، او دچار دوگانگی هویتی می‌شود. براساس نظریه اریکسون در توسعه رشد روانی-اجتماعی، فرد برای رسیدن به «انسجام هویت»^۱ نیازمند تعامل مستمر و همدلانه با محیط اجتماعی خود است. وقتی که فرد در مواجهه با نقش‌های جدید، مانند همسری، حمایت لازم را دریافت نکند و به‌جای آن با طرد و سرکوب مواجه شود، مسیر شکل‌گیری هویت یکپارچه قطع می‌گردد و منجر به «سردرگمی نقش» و اختلال در انسجام هویتی می‌شود. این وضعیت بحران هویت را به دنبال دارد که هم‌زمان احساس تعلق به هویت قبلی و مواجهه با هویت جدید تحمیلی، موجب تعارض و دوگانگی روانی می‌گردد. بنابراین، فقدان همدلی خانواده و حمایتی که باید در نقش «شبکه حمایتی» ایفا شود، به‌صورت یک عامل کلیدی در بروز بحران هویت فردی و سردرگمی نقش در محبوبه عمل کرده است. این بحران، علاوه بر ابعاد روانی، تأثیرات عاطفی و اجتماعی عمیقی به دنبال دارد که فرد را در مسیر سختی

برای بازتعریف و تجدید هویت قرار می‌دهد و نشانگر اهمیت تعامل مستمر و همدلانه با محیط اجتماعی برای دستیابی به انسجام هویت و سلامت روانی است که فقدان آن، سردرگمی نقش و اختلال در ثبات هویتی را به دنبال دارد.

۵-۳-۵. خودسرزنی

یکی دیگر از عواقب گرفتاری در بحران هویت، عدم ثبات رفتاری و فقدان روشنی در خواسته‌های شخصی و احساس شک و تردید نسبت به این خواسته‌هاست؛ بدین صورت که فرد خواسته‌ای دارد و آن را به انجام می‌رساند ولی به دلیل بی‌اعتمادی به افکار شخصی و عدم انسجام آن‌ها، خود را در هر شرایطی مقصر و مسبب وقایع می‌داند و مورد سرزنش خویش واقع می‌گردد. گاه این گمان‌ها به حدی افزایش می‌یابد که فرد در برابر دیگران خود را مقصر و متهم می‌پندارد و مورد سرزنش قرار می‌دهد. خودسرزنی نابه‌جای افراد حامل نتایج بی‌بازگشت در روابط انسانی و تعاملات اجتماعی خواهد بود. نمونه بارز این وضعیت در محبوبه دیده می‌شود که به دلیل تردید در افکار و عدم اعتماد به ارزیابی‌های خود، حتی در مقابل رفتار ناپسند همسرش، خود را مقصر می‌داند و این حس سرزنش را متوجه خود می‌کند:

«ناگهان دلم برای رحیم سوخت. از رفتار خودم شرم‌منده شدم. شب هنگامی که کنارش دراز کشیده بودم گفتم: _ رحیم جان تقصیر از من بود. باید مرا ببخشی» (حاج سیدجوادی، ۱۴۰۳: ۲۴۲).

شناخت و آگاهی صحیح از خواسته‌ها و واکنش‌های متناسب و به‌موقع، معمولاً به نتایج مطلوب منجر می‌شود، اما تردید و پشیمانی مکرر از اعمال، نشان‌دهنده بحران هویت و فقدان یک هویت منسجم در فرد است. براساس نظریه اریک اریکسون، این نوع خودسرزنی نشانه شکست در دستیابی به انسجام هویتی است و بازتاب ناخوشایند اثرات بحران هویت در سطح روانی و رفتاری فرد به‌شمار می‌آید.

۶. رمان *زن سرد*

۶-۱. گذری بر داستان

آنی ارنو^۱، بانوی نویسنده معاصر فرانسوی، به پاس خلق آثار ادبی بی‌ظنیری که اغلب در قالب خودزندگی‌نامه هستند، شهرت دارد. یکی از آثار برجسته وی *زن سرد* است که در سال ۱۹۸۱ منتشر شده است. داستان *زن سرد* شرح‌حالی از آنی ارنو است و نویسنده روایتی از زندگی زنانه خویش و سایر زنان پیرامون خود و تمایز عملکرد میان زنان و مردان و نابرابری‌های اجتماعی میان آن‌ها را به تصویر می‌کشد. در نخستین صفحات کتاب که مختص عصر کودکی آنی ارنو است، وی درک درستی از این تفاوت‌ها ندارد و تنها به‌عنوان یک مشاهده‌گر زندگی اطرافیانش را به تصویر می‌کشد. او به‌محض ورود به مدرسه و تعامل با دوستانش، متوجه تفاوت عظیم خانواده خود با دیگر خانواده‌ها می‌گردد. والدین وی بی‌شبهت به دیگران، در کارها و امورات منزل و کسب‌وکارشان، سهمیم هستند. مادر آنی ارنو به‌رغم مادران اکثریت جامعه عصر او، شاغل است و یک کافه _ خواروبارفروشی را اداره می‌کند و پدرش اغلب به باغبانی و کارهای خانه مشغول است. در دوره نوجوانی سؤالات او در باب فیزیک زنان و چگونگی به نظر آمدن آن‌ها از نگاه مردان و اهمیت این موضوع آغاز می‌گردد. از سوی دیگر آنی ارنو حیات خویش در جوار همکلاسی‌های خود در دانشگاه را که اولویت اصلی آن‌ها ازدواج بود و تفاوت ادراک خود با آنان را توصیف می‌کند. او خواهان آزادی است اما در اثنای تحصیل، آشنایی او با مردی که دیدگاه

مشترکی با وی در روابط میان زن و مرد و برابری آن‌ها دارد، به ازدواج آن‌ها ختم می‌شود. اما با گذر زمان، وظایف تحمیل شده از جانب جامعه بر زنان که آنی ارنو همواره از به‌جای آوردن آن‌ها امتناع می‌کرد، مشمول زندگی او نیز می‌گردد. آنی ارنو با تحلیل و تشریح موشکافانه خود از نظر یک زن، این داستان را برای اکثریت زنان ملموس کرده و منجر به همذات‌پنداری آنان و نیز درک وظایف تحمیل شده بر زنان گشته‌است و از این‌رو رمان زن سرد به یکی از آثار حائز اهمیت ادبیات فمینیستی تبدیل شده‌است. این رمان به آگاهی‌بخشی به زنان در خصوص هنجارهای اجتماعی در دهه ۱۹۶۰ منتهی گشته‌است. بنابراین با توجه به نوشتار خودزندگی‌نامه‌ای آنی ارنو، می‌توان این اثر را یک سند تاریخی از زندگی زنان دانست.

۲-۶. کلیشه‌های جنسیتی: کشمکش میان آزادی و کنترل

یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های هویت از دیدگاه آنی ارنو، هویت زنانه و مواجهه با کلیشه‌های جنسیتی است. او از یک سو میل و کشش جنسی را در خود احساس می‌کند و از سوی دیگر با قوانین نانوشته‌ای مواجه است که زنان را محدود می‌کند: «نکات خوبی که برای دختران توصیه می‌شود، به سرعت به ذهنم بازمی‌گردند و اصول آزادی‌خواهی‌ام را به‌کل کنار می‌زنند؛ «آن‌هایی که تسلیم می‌شوند احترام نمی‌گیرند»، «وقتی شروع کنی دیگر نمی‌توانی متوقف شوی»، شیب سرنوشت‌ساز و پایان اجتناب‌ناپذیر» است (Ernaux, ۱۹۸۱, ۹۵). نظریهٔ اریک اریکسون، بحران هویت را مرحله‌ای می‌داند که فرد باید هویت مستقل خود را بسازد و تعادل میان نیازهای فردی و انتظارات اجتماعی را بیابد. در این فرایند، هویت جنسی به‌عنوان بخشی اساسی از خود-همانی فرد نقش مهمی دارد. اما در جوامعی با ساختار جنسیتی قوی و مردسالار، زنان اغلب در معرض فشارهای دوطرفه‌ای هستند که کنترل بر بدن، رفتار و روابط جنسی‌شان را هدف می‌گیرد. چنین موقعیتی به سردرگمی نقش و بحران هویت جنسی دامن می‌زند (Erikson, ۱۹۶۸). ارنو خود را در میان دو نیروی متضاد می‌یابد: میل ذاتی اش به آزادی و کشف هویت جنسی در برابر ترس از برچسب‌هایی که جامعه بر زنان «آزاد» می‌زند. به تعبیر خود در بیان تضاد «شیب سرنوشت‌ساز و پایان اجتناب‌ناپذیر» را تجربه می‌کند، جایی که «آن‌هایی که تسلیم می‌شوند احترام نمی‌گیرند» و «وقتی شروع کنی دیگر نمی‌توانی متوقف شوی» (Ernaux, ۱۹۸۱, ۹۵). از دیدگاه روانشناسی رشد، این کشمکش، بازتاب بحرانی است که فرد در آن هنوز خود-همانی دقیق و مستحکمی نیافته و میان نقش هویتی تحمیلی و ارزش‌های درونی خود در نوسان است. به بیان اریکسون، این مرحله، لزوم آزمون نقش‌ها و گزینش هویت‌هایی است که به تعهد منتهی شوند؛ در غیر این صورت فرد دچار سردرگمی نقش می‌شود که در این رمان به‌وضوح دیده می‌شود. کشمکش میان آزادی و کنترل در جاهایی از متن نیز به شکل مقابله شخصیت با ننگ اجتماعی زنان «آزاد» نمود یافته؛ مانند تجربه شخصیت «مارین» که جامعه او را به خاطر روابط جنسی‌اش طرد می‌کند و این بازتاب اجتماعی بحران هویت جنسی در متن است. چنین نگاه جامعه به زنان، موجب می‌شود که تفاوت میان «خود واقعی» و «هویت اجتماعی تحمیلی» افزایش یابد و این فرایند، فرایند شکل‌گیری هویت جنسی را پیچیده و مشکل‌ساز کند.

درنهایت، این بحران هویت جنسی به‌مثابه یک بحران روانی-اجتماعی شکل می‌گیرد؛ جایی که میل‌های فردی هم‌زمان با فشارهای هنجاری جامعه زن را دچار سردرگمی و کشمکش درونی می‌کند. این تصویر کاملاً در تعارض اریکسونی «هویت در برابر سردرگمی نقش» جای می‌گیرد که در آن فرد ناگزیر به انتخاب، بلوغ و تثبیت هویت مستقل است؛ اما جامعه محدودکننده چنین فرایندی را دشوارتر می‌سازد. آنی ارنو با تصویری که جامعه از زنان ارائه می‌دهد درگیری درونی دارد. جامعه‌ای که در آن آزادی جنسی برای مردان پذیرفته شده‌است، اما برای زنان ناپسند:

«نخستین تفاوتی که به روشنی دریافتم، مرا نوید کرد؛ تردید داشتم که روزی بتوان آن را از میان برداشت. پسر، میلش آزاد است؛ اما تو، دخترم، نباید مقاومت کنی، این قانون است» (Ernaux, ۱۹۸۱: ۹۶).

۳-۶. ساختار خانواده

به گفته اریکسون، بشر زمانی دچار سردرگمی نقش می‌گردد که در اثر تعاملات خویش به پرسش‌هایی دست یابد که پاسخی برای آن‌ها نیابد. در چنین شرایطی، فرد در پی استدلال و یافتن پاسخ‌های منطقی برای این پرسش‌ها برمی‌آید. آنی ارنو در جامعه مردسالارانه نیمه دوم قرن بیستم که حوزه عملکردی زنان مختص به محیط داخلی (خانه) و وظایف مردان تنها در محیط خارج از خانه تعریف شده بود، رشد یافت. بافت خانوادگی ارنو مستثنا و بسیار متفاوت با عموم خانوارها بود و الگوهای سنتی در آن رعایت نمی‌شدند. والدین او نگرشی برابر و مشارکتی نسبت به نقش‌های خانوادگی و جنسیتی دارند؛ پدر فعال در کارهای خانه و مادر نقش شریک اقتصادی و اجتماعی دارد. این تفاوت آشکار با خانواده‌ها و محیط پیرامونی، موجب ایجاد نوعی ابهام و ناهماهنگی هویتی برای آنی می‌شود:

«صبح هنگام، بابا سر کار خود می‌رود، ماما در خانه می‌ماند، به خانه سروسامان می‌دهد و غذایی لذیذ فراهم می‌کند، من به تته‌پته می‌افتم، بی‌هیچ سوالی تکرار می‌کنم و هنوز با این موضوع که دختر خانواده‌ای معمولی نیستم، کنار نیامده‌ام. پدر من نه صبح و نه بعد از ظهر، بلکه هیچ‌گاه سرکار نمی‌رود. او در خانه می‌ماند و مشغول سرو قهوه و غذا می‌شود. ظرف‌ها را می‌شوید، آشپزی می‌کند و میوه و سبزیجات را پوست می‌گیرد.» (Ernaux, ۱۹۸۱: ۱۶).

اریکسون توضیح می‌دهد که چنین تضادهای هویتی زمانی رخ می‌دهد که فرد هم‌زمان با هویت جمعی و هویت فردی خود در کشمکش باشد و تصویری که از محیط می‌گیرد با احساس خودآگاهی‌اش همخوانی نداشته باشد. «با پی بردن به اینکه او همان تعلیماتی که دوستانش دیده‌اند، ندیده‌است، شخصیت اصلی می‌ترسد توسط جامعه طرد شود زیرا او کمبودی را دارا می‌باشد» (عویط، ۱۴۰۰، ۲). همچنین، آنی با ارزش‌ها و آداب رایج جامعه پیرامون خود نیز دچار تناقض است؛ مشاهده رفتارهای روزمره خانواده‌های دیگر و استانداردهای فرهنگی و اجتماعی، احساس غریبگی و کمبودی در او ایجاد می‌کند:

«بین دوازده تا چهارده سالگی این موضوع که وجود گردوغبار چیزی زشت و کثیف است مرا متعجب کرد. چیزی که من حتی آن را نمی‌دیدم. بریزیت با حرکت انگشت خود طرحی در پایین دیوار ایجاد کرد. گفت: «دختر، اینجا خیلی وقته تمیز نشده!» من به دنبال کثیفی گشتم: «چی؟» او انتهای ستون را به من نشان داد که تماماً با گردو خاک پوشیده بود. اما چگونه می‌توان آنجا را تمیز کرد؟ همیشه می‌پنداشتم که این یک کثیفی عادی است. مثل رد انگشت‌ها روی درها و زردی بالای اجاق‌گاز. به نظر می‌رسید که از اینکه مادرم یکی از وظایفش را که تمیزکاری خانه بود، از قلم انداخته بود، کمی تحقیر شده‌بودم» (Ernaux, ۱۹۸۱، ۲۲).

از این منظر، حضور در اجتماع و نیاز او به همانندسازی با دیگران در جهت یافتن هویت خویش و آگاهی از این موضوع که او فرزند خانواده ناهمگون با اکثریت جامعه است، منجر به گم‌گشتگی نقش ارنو و به تبع آن باعث عدم خرسندی او از والدین خویش گشت. اریکسون معتقد است که رشد هویت در بستر تعامل مستمر با محیط اجتماعی و تحمل تضادها شکل می‌گیرد و زمانی که فرد نتواند هویت فردی و جمعی را هماهنگ سازد، دچار سردرگمی نقش و بحران هویتی می‌شود. آنی ارنو در تعاملات خویش «متوجه می‌شود که والدینش یک زوج غیرعادی را تشکیل می‌دهند و او سریعاً زندگی آن‌ها را غیرطبیعی توصیف می‌کند. همچنین از والدین خود انتقاد خواهد کرد و از اینکه آن‌ها منطبق با کلیشه‌های جنسیتی که جامعه تحمیل می‌کند، زندگی نمی‌کنند، احساس شرم می‌کند»

(عویط، ۱۴۰۰: ۴۳). در حقیقت، بحران هویتی که ارنو تجربه می‌کند، ناشی از فشارهای اجتماعی و ساختارهای تثبیت‌شده‌ای است که ارزش‌های متفاوت را بر فرد تحمیل می‌کنند. رفتار والدین او از دیدگاه خودش کاملاً طبیعی و حتی ستودنی است، اما جامعه‌ای که او را احاطه کرده، این رفتار را غیرعادی تلقی می‌کند. به همین دلیل، او در سنین پایین دچار سردرگمی نقش شده و میان تحسین و شرمندگی از والدین خود در نوسان است. این همان چالشی است که اریکسون در نظریه رشد روانی-اجتماعی خود مطرح می‌کند: عدم توانایی در تطبیق ارزش‌های فردی و اجتماعی، فرد را در مرحله هویت‌یابی به بحران دچار کرده و می‌تواند پیامدهای طولانی‌مدتی بر هویت فرد بگذارد. نثر ارنو که بر پایه روایت‌های خانوادگی و اجتماعی استوار است، این امکان را به خواننده می‌دهد تا تأثیر تحولات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی را بر هویت فردی تحلیل کند. او در رمان «زن سرد»، فرایند شکل‌گیری و ازهم‌گسیختگی هویت زنانه را در خلال ساختارهای مردسالارانه جامعه به تصویر می‌کشد و نشان می‌دهد که چگونه بحران هویت در زنان، نه تنها در سطح فردی، بلکه به‌عنوان مسئله‌ای اجتماعی بازتولید می‌شود. این روایت، هم‌زمان با نقد اجتماعی، بازتابی از نظریه اریکسون درباره هویت و سردرگمی نقش است که در مواجهه با ناهماهنگی‌های فرهنگی و اجتماعی شکل می‌گیرد.

۴-۶. هویت سنی و فرایند بلوغ

یکی از ابعاد مهم بحران هویت در داستان زن سرد، تحول هویت در گذر زمان از کودکی به بزرگسالی است. این روند، هم شامل مراحل متعدد رشد روانی-اجتماعی و هم سردرگمی‌های حاصل از تغییرهای عمیق شخصیتی و اجتماعی در هر دوره است که شخصیت اصلی روایت آنی ارنو به‌خوبی بازتاب آن‌هاست. طبق نظریه اریکسون، رشد هویت یک فرایند پویا و مستمر است که در مراحل مختلف زندگی با چالش‌ها و بحران‌های متناسب با سن مواجه می‌شود. گذار از کودکی به نوجوانی و نوجوانی به بزرگسالی مستلزم حل مسائل هویتی متعددی است که هر مرحله زیربنای سلامت روان و رشد اجتماعی مراحل بعدی محسوب می‌شود (Erikson, ۱۹۶۸: ۱۵-۴۰). در بخش ابتدایی رمان، کودکی ارنو با تصویر مستقیم و ملموس از خانواده، محیط و رفتارهای روزمره بازگو می‌شود. او نسبت به محیط پیرامون خود، هنجارهای خانوادگی و اجتماعی که بر کارکردها و کلیشه‌های جنسیتی تأکید دارند، برداشت‌های ابتدایی و خام دارد. کودکی وی با احساس بیگانگی نسبت به جوهی از جامعه و خانواده و پرسشگری اولیه از محیط تکمیل می‌شود. با ورود به نوجوانی، شخصیت وارد مرحله بحرانی «هویت در برابر سردرگمی نقش» می‌شود که اریکسون آن را اصلی‌ترین چالش روانی-اجتماعی دوران بلوغ تعریف می‌کند. در این دوره، فرد به دنبال جهت‌یابی هویت مستقل خویش، مواجه با تضادها و تعارض‌های فرهنگی، جنسیتی، انتظارات خانوادگی و اجتماعی است. ارنو در این مرحله، هم‌زمان با کسب تجربه‌های جدید اجتماعی و عاطفی، دچار کشمکش‌های هویتی گسترده‌ای می‌شود. احساسات درهم‌تنیده آزادی، کنترل، ترس از طردشدگی و برچسب‌پذیری در روابط شخصی و جنسی تعریف می‌شوند. در ادامه مسیر زندگی، شخصیت اصلی وارد بزرگسالی می‌شود؛ دوره‌ای که ویژگی‌اش تثبیت هویت از طریق پذیرفتن مسئولیت‌ها و تعاملات اجتماعی است (Erikson, ۱۹۶۸: ۵۵). با این حال، داستان ارنو نشان می‌دهد که تحقق کامل هویت مستقل دشوار و پیچیده است، چون تضاد میان نقش‌های زنانه سنتی، مسئولیت خانوادگی و خواسته‌های فردی همچنان وجود دارد: «من معلم نیستم، هرگز هم معلم نخواهم شد، بلکه زن - معلم؛ تفاوت ظریفی هست» (Ernaux, ۱۹۸۱: ۱۷۱). با استفاده از عبارت «تفاوت ظریف» در انتهای این جمله، مقصود نویسنده این است که او صرفاً یک معلم (به معنای عام) نیست؛ بلکه همیشه بودنش با جنسیت دوم بودن تعریف می‌گردد. بدین ترتیب، مراحل رشد روانی-اجتماعی اریکسون، با تمرکز بر چالش‌های هویتی هر دوره، مسیر پیچیده و پویا شکل‌گیری هویت را در این رمان به‌خوبی بازتاب می‌دهد.

۵-۶. هویت روانی - عاطفی و تراژدی شخصی

یکی از مهم‌ترین ابعاد بحران هویت در زن سرد، جنبه‌های روانی - عاطفی و تراژدی شخصی است که در زندگی شخصیت اصلی نمایان می‌شود. تحول هویت تنها به مسائل اجتماعی و نقش‌های بیرونی محدود نیست، بلکه در لایه‌های عمیق روان‌شناختی فرد نیز نمود پیدا می‌کند؛ جایی که احساسات پیچیده، خاطرات دردناک، اضطراب‌ها و تنش‌های درونی نقش مهمی در شکل‌گیری یا شکست هویت دارند. اریکسون در نظریه خود تأکید دارد که بحران هویت به شکلی همه‌جانبه بر روان فرد اثر می‌گذارد؛ نه تنها بر شناخت و رفتار اجتماعی بلکه بر ساختار درونی احساسات و تجربه‌های عاطفی وی. در رمان *زن سرد*، آنی ارنو در مواجهه با تجربیات زندگی‌اش، از کودکی تا بزرگسالی، مجموعه‌ای از حسرت‌ها، دردها و تنش‌های روانی درونی را به تصویر می‌کشد که معرف بحران روانی - عاطفی هویتی است:

• روایت‌های متعدد از سرخوردگی و ناامیدی او نسبت به جایگاه خود، محرومیت از آزادی و تضاد میان آرزوهای درونی و محدودیت‌های بیرونی:

«رها کردن خود، پذیرفتن نقشی که از نظر فکری برایمان تنگ و آزاردهنده بود. این یا تنهایی؛ مسئله همیشه همین بود. زشتی واقعیت را پنهان می‌کردیم، تحقیرهای دخترانه را در دل نگاه می‌داشتیم، انگار که خود مقصیریم، گویی آن تحقیر را سزاوار بوده‌ایم، گویی مسئول همه چیز ما هستیم» (Ernaux, ۱۹۸۱: ۱۱۶).

• تجربه حس گناه و تقصیر در قبال خود.

• احساس تنهایی و انزوا در میان جمع؛ توصیف شب‌های بی‌خوابی، حس تنهایی عمیق که بار روانی بحران هویت را تشدید می‌کند. بحران هویت روانی - عاطفی گاه در قالب تراژدی‌های شخصی مانند فقدان، شکست‌ها، یا تنش‌های عاطفی بروز می‌کند که باعث تأخیر یا جمود در رشد هویتی می‌گردد. آنی ارنو، از خلال تجربه‌های سختی چون فشارهای زندگی مشترک، تعارض‌های زناشویی، سرخوردگی‌ها و زخم‌های روانی، فراز و فرودهای بحران هویت را تجربه می‌کند. عوامل تراژیک درونی نظیر توصیف عمیق اضطراب‌ها و ترس‌های متعاقب بارداری، زایمان و مسئولیت‌های مادری، نمایشی از تنش میان نقش زن خانه‌دار و خواسته‌های فردی و شخصیتی، به شدت بر فرایند شکل‌گیری هویت تأثیر می‌گذارند و نمایانگر لایه‌های عمیق‌تر بحران هویت هستند که از نگاه اریکسون به‌عنوان بخش ضروری رشد شخصیت تلقی می‌شوند (Erikson, ۱۹۶۸: ۱۰۰).

بدین‌سان، بحران روانی - عاطفی که در زندگی آنی ارنو نقش برجسته‌ای دارد، به‌روشنی در چارچوب نظریه رشد روانی - اجتماعی اریکسون، در مرحله پنجم رشد یعنی «هویت در برابر سردرگمی نقش» قابل‌تحلیل است. این مرحله با پیچیدگی‌های خاص خود مواجه است که فشارهای اجتماعی، جنسیتی و فرهنگی نقش مهمی در تشدید سردرگمی و تعارض‌های درونی ایفا می‌کنند و مانع از شکل‌گیری هویت مستقل و سالم می‌شوند.

۶-۶. هویت فرهنگی و زبانی

در چارچوب نظری رشد روانی - اجتماعی اریکسون، هویت فرهنگی و زبانی مفهومی فراتر از صرفاً تفاوت‌های زبانی است و به تعارضات بنیادین فرهنگی و اجتماعی میان ساختارهای غالب و موقعیت‌های زیسته زنان اشاره دارد. در رمان *زن سرد*، برخلاف برخی آثار که به گفت‌وگو یا تعارض میان فرهنگ‌ها در معنای مهاجرت یا چندفرهنگی می‌پردازند، ابعاد هویت فرهنگی و زبانی بیشتر در سطح درون‌مایه و زمینه تاریخی - اجتماعی جامعه زنانه فرانسه در اواسط قرن بیستم برجسته می‌شود. این هویت، نه به‌صورت تضاد زبان‌های مختلف بلکه به شکل تعارض‌های فرهنگی و معرفتی میان ارزش‌ها، باورها و ساختارهای اجتماعی غالب مردسالارانه و

موقعیت زنان بازنمایی می‌شود. زبان در اثر زن سرد علاوه بر نقش ابزار ارتباط، عاملی نمادین است که چارچوب‌های فرهنگی را شکل می‌دهد و به نوعی نمایانگر بستر اجتماعی زنانه است. گرچه در متن به زبان‌های مختلف اشاره‌ای نمی‌شود، اما زبان بیانگر مسئله «عادی‌سازی» نقش زنان، الگوهای رفتاری و روابط قدرت است؛ زبانی که توسط جامعه به زنان آموزش داده شده و از آن‌ها انتظار می‌رود آن را بیاموزند و به آن پایبند باشند. چنین ساختار زبانی بخشی از «هویت فرهنگی» را شکل می‌دهد که بازتابی از موقعیت اجتماعی و تاریخی شخصیت است. در بسیاری از پژوهش‌های پسااستعماری و مطالعات ادبی، زبان گاهی به‌عنوان عاملی جبرگرایانه و گاهی ابزاری برای مقاومت و بازتعریف هویت مطرح می‌شود (شیخ‌الاسلامی و رضوان‌طلب، ۱۳۹۶). اریکسون تأکید می‌کند که رشد و شکل‌گیری هویت فردی همواره در گستره تعامل فرهنگی و اجتماعی رخ می‌دهد؛ به‌ویژه آنجا که هویت فرهنگی از طریق «تطابق» یا «مقاومت» در برابر کلیشه‌های جنسیتی نسبت به فرهنگ غالب بازتعریف می‌شود. آنی ارنو در بستر فرهنگی-تاریخی کشور فرانسه در دهه‌های پنجاه تا هفتاد میلادی، در جامعه‌ای رشد می‌کند که فرهنگ مردسالارانه نقش زنان را بسته به خانواده و خانه‌داری تعریف می‌کند. برخورد با این هنجارهای فرهنگی، زمینه بحران هویت برای وی را فراهم می‌کند: «در این دوره، زنان به‌واسطه انتظارات اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی، عمدتاً به نقش‌های خانه‌داری و مادری محدود شده‌اند... آثار ارنو گویای فشارهای نهادینه‌شده و عادت‌های فرهنگی است که خواسته‌های زنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد» (Vioux, ۲۰۲۲). بر این اساس، خوانش این رمان از منظر اریکسون به‌خوبی نمایانگر دوره‌ای از رشد روانی-اجتماعی است که در آن فرد با کشمکش‌های هویتی، فرهنگی و جنسیتی دست‌وپنجه نرم می‌کند. این کشمکش در تداوم رشد و تکامل هویت فردی جایگاه کلیدی دارد.

۶-۱. فقدان چندفرهنگی: بازنمایی درونی تعارض فرهنگی

درحالی‌که رمان به‌طور مستقیم تفاوت فرهنگی میان جوامع را نمایش نمی‌دهد، محیط فرهنگی - اجتماعی ویژه زنان آن دوران با محدودیت‌ها و الگوهای رفتاری مشخص، خود به شکل یک «فرهنگ» عمل کرده که برای شخصیت اصلی از نظر شکل‌گیری هویت یک سطح فرهنگی پیچیده و تعارض‌آمیز را ایجاد می‌کند. تضادهای درونی و خانه‌تکانی ذهنی که او در مواجهه با این فرهنگ می‌یابد، بازتاب پیچیدگی‌های هویت فرهنگی در جامعه‌ای است که تغییر و مقاومت هم‌زمان در آن جریان دارد.

۶-۷. بازنمایی مقاومت شخصیت اصلی داستان در برابر کلیشه‌های جنسیتی

یکی از جنبه‌های حائز اهمیت در تحلیل بحران هویت در رمان زن سرد، شکل‌گیری و ظهور مقاومت شخصیت اصلی در برابر کلیشه‌ها و هنجارهای جنسیتی است. این مقاومت، برخلاف مبارزات آشکار و علنی، اغلب از طریق زبان بدن، انتخاب واژگان، کنش‌های مختصر و حتی روایت‌های ذهنی ظریف بروز می‌کند و بازتابی از جدال درونی شخصیت با ساختارهای اجتماعی است که تلاش دارند هویت زنانه را محدود و تعبیه کنند. کلیشه‌های جنسیتی یکی از بارزترین نمونه‌های رفتارهای قالبی در جوامع است، به‌خصوص در جوامع مردسالار که به‌صورت ناهمگون و نادرست در ذهن افراد نهادینه می‌شوند. این کلیشه‌ها شامل بایده‌ونبایدهایی هستند که از دوران کودکی به افراد دیکته شده و مبنای قضاوت اجتماعی و فردی آن‌ها قرار می‌گیرند (زین‌العابدینی و شفیع‌یون، ۱۴۰۲: ۲۰). آنی ارنو در سراسر روایت، باوجود فشارهای شدید فرهنگی و اجتماعی، به گونه‌ای غیرمستقیم و گاه ناآگاهانه این کلیشه‌های تحمیلی را به چالش می‌کشد. این مقاومت خرد در سطح تأملات درونی و واکنش‌های کوچک زندگی روزمره، جلوه‌های بارزی از استقلال‌طلبی و کنشگری هویتی است که به‌تدریج زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت مستقل زنانه می‌شود. به‌عنوان مثال، تغییرات ظریف در زبان، تأکیدات نمادین در روایت خاطرات و تضادهای ذهنی نشان‌دهنده زبان استعاره‌ای مبارزه با کلیشه‌های جنسیتی است. از

منظر نظری، چنین مقاومت‌هایی آزمون‌های مکرر نقش در مرحله حیاتی «هویت در برابر سردرگمی نقش» شناخته می‌شوند که فرد را به سوی تثبیت هویت مستقل خویش هدایت می‌کنند. این آزمون‌ها، هرچند در ظاهر پنهان، جایگاهی ویژه در سلامت روان و تحقق خودهمانی تأثیرگذارند. بدین‌سان، بازنمایی مقاومت‌های زیرپوستی نه فقط کم‌اهمیت بلکه ستون فقرات شکل‌گیری هویت مستقل زنانه است و باید در کنار مبارزات آشکار، به مثابه بخشی مهم از تجزیه و تحلیل بحران هویت در زن سرد مطرح شود.

۷. مطالعه تطبیقی بحران هویت در دو داستان *بامداد خمار و زن سرد*

بحران هویت، به عنوان یکی از محورهای اساسی در تحلیل ادبی معاصر، به خصوص در آثار زنانه، به شکلی عمیق و چندوجهی در دو رمان *بامداد خمار* نوشته فتانه حاج‌سیدجوادی و *زن سرد*، اثر آنی ارنو، ظاهر می‌شود. با بهره‌مندی از نظریه رشد روانی-اجتماعی اریک اریکسون، به ویژه مرحله «هویت در برابر سردرگمی نقش»، می‌توان تنش‌های روانی، اجتماعی و فرهنگی شخصیت‌های اصلی این دو اثر را مقایسه کرد.

۷-۱. اشتراکات بحران هویت در بستر نقش‌های زنانه و فشارهای اجتماعی

در هر دو رمان، شخصیت‌های اصلی گرفتار تعارضی عمیق میان ارزش‌ها و نقش‌های تحمیلی سنتی و آرمان‌های فردی خویش‌اند. محبوبه در *بامداد خمار* و آنی در *زن سرد* هر دو در مواجهه با ساختارهای سنتی خانوادگی و جامعه‌ای که نقش و جایگاه زن در آن محدودتر تعریف می‌شود، دچار چالش‌های هویتی شده و بحران هویت را تجربه می‌کنند. آنان میان وفاداری به اصول خانوادگی و جامعه و میل به استقلال خود در نوسان‌اند و این تعارض‌ها موجب سردرگمی نقش و احساس تنهایی، اضطراب و تردید می‌شوند (Marcia, ۱۹۶۶: ۵۵۱-۵۵۸).

۷-۱-۱. جهان‌شمولی درون‌مایه

آنی ارنو روایت خویش را از دوران کودکی شروع کرده و تا بزرگسالی ادامه می‌دهد. از آنجاکه اغلب آثار این نویسنده خودزندگی‌نامه‌ای هستند، تفاوت رمان *زن سرد* با دیگر رمان‌های ارنو، در زاویه دید خاصی است که وی از آن بر زندگی خویش می‌نگرد و به حکایت آن می‌پردازد. همان‌طور که در عنوان اثر پیداست، نویسنده با استفاده از واژه‌های «زن» و واژه «سرد» یا همان «یخ‌زده»، در تلاش است تا وضعیت روحی و اجتماعی زنان را به شکلی خاص بازنمایی کند. از آنجاکه در زبان فرانسه تمامی اسامی نیازمند به حروف تعریف، اعم از حروف تعریف معین و نامعین، هستند، آنی ارنو واژه «زن» را با حرف تعریف معین در عنوان اثر *زن سرد* آورده است. به‌کارگیری این حرف تعریف توسط نویسنده فرانسوی، از معلوم و ملموس بودن عبارت «زن» یا درواقع زنی حکایت دارد که در طول داستان خواننده با داستان زندگی او مواجه است و بیانگر یک مفهوم شناخته‌شده و عمومی است. از این رو، در این اثر خوانندگان شاهد تأکید نویسنده بر هویت زنانه، کلیشه‌های جنسیتی و فشارهای اجتماعی وارده بر زنان هستند. این وضعیت در طی تاریخ و در شرایط اجتماعی مختلف، همواره به شکل‌های مختلف بر زنان تحمیل شده است. ارنو با این انتخاب ادبی، خود را به عنوان بخشی از این جمعیت بزرگ معرفی می‌کند و درواقع، بحران هویتی را که زنان در مواجهه با این فشارهای اجتماعی تجربه می‌کنند، به شکلی پرمعنا و قابل‌درک برای خوانندگان به تصویر می‌کشد. از این جهت می‌توان علت به‌کارگیری حرف تعریف معین نویسنده در عنوان کتاب را

همگانی بودن مسائل مربوطه به حوزه زنان دانست. این جهان‌شمولی درون‌مایه، به نوعی در بامداد خمار نیز قابل پیگیری است، گرچه روایت محبوبه در بستر تاریخی-فرهنگی متفاوت است، اما مسئله اصلی یعنی بحران هویت زنانه و تقابل میان ارزش‌های سنتی و خواسته‌های فردی، امری گسترده و مشترک در ادبیات زنانه است. محبوبه، دختر خانواده‌ای اعیانی در دوره قاجار، با انتخابی عاشقانه اما پرتنش و منتقدانه از هنجارهای جنسیتی و طبقاتی جامعه، درگیر بحران درونی و بیرونی عمیقی می‌شود که بازتابی از بحران فراگیر جایگاه زن در جوامع سنتی است (حاج‌سیدجوادی، ۱۴۰۳). این وجه جهان‌شمولی درون‌مایه سبب می‌شود خواننده از هر بستر جغرافیایی و فرهنگی، با داستان‌های این زنان همذات‌پنداری کند و درک عمیق‌تری از موضوع هویت و جنسیت به‌دست آورد.

۷-۲. تفاوت‌های بحران هویت نزد شخصیت‌ها

رمان بامداد خمار در جامعه‌ای سنتی و طبقاتی ایران عصر قاجار می‌گذرد، جایی که محبوبه درگیر تعارض‌های عمیق فرهنگی و طبقاتی میان خانواده اشرافی خود و محیطی کاملاً متفاوت است. بحران هویت او عمدتاً ریشه در این دوگانگی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دارد که او را درگیر سردرگمی نقش و گسیختگی هویتی می‌کند. فشارهای ناشی از ساختار خانواده همسر و فقدان حمایت عاطفی باعث تعمیق بحران روانی محبوبه شده است. در مقابل، رمان زن سرد در جامعه فرانسه نیمه دوم قرن بیستم اتفاق می‌افتد، جایی که آنی ارنو تجربه‌ای روانی-عاطفی و جنسیتی از بحران هویت زنانه را در چارچوب ساختارهای مردسالار جامعه معاصر روایت می‌کند. بحران او حول تعارض میان نقش‌های تحمیلی جنسیتی و تمایل به استقلال فردی می‌چرخد و بیشتر درونی و روان‌شناختی است. خانواده در بامداد خمار به مثابه نهادی سختگیر و محدودکننده عمل می‌کند که محبوبه را دچار تنش هویتی و روانی می‌نماید، درحالی‌که خانواده آنی ارنو با ساختار متفاوت، زمینه‌ساز کشمکش درون‌مایه و احساس بیگانگی اجتماعی می‌شود. این تفاوت‌ها بیانگر نقش بنیادین زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی در شکل‌دهی به ماهیت بحران هویت زنان است، هرچند که در هر دو اثر، بحران‌های هویتی حول محور «سردرگمی نقش» مطابق نظریه اریکسون قرار دارد.

۸. نتیجه‌گیری

بحران هویت از مسائل روان‌شناختی حیاتی است که اختلافات، تنش‌ها و مشکلات روانی را به همراه دارد؛ آشفتگی‌های هویتی برهان سیال بودن و تغییرپذیری هویت هستند. پاسخ مؤثر به پرسش‌های ناشی از چنین شرایطی و انتخاب راهکارهای مناسب برای پیشگیری و مدیریت بحران، نقشی سرنوشت‌ساز در مسیر آینده انسان ایفا خواهد کرد و به‌طور مستقیم بر میزان رضایتمندی فرد و توانایی او در پذیرفته شدن و جامعه‌پذیری تأثیرگذار است. از منظر کلی، آثار ادبی بیان‌گر حوادث و عوامل زمینه‌ساز بحران‌های هویتی یک جامعه و اعضایش هستند که در قالب فرهنگ، جامعه، خانواده، محیط و تبعیض به تصویر کشیده می‌شوند. این پژوهش با رویکرد نظریه رشد روانی-اجتماعی اریکسون، به بررسی و تحلیل بحران هویت در دو رمان بامداد خمار و زن سرد پرداخت و نشان داد شخصیت‌های هر دو رمان در مرحله پنجم این نظریه، یعنی «هویت در برابر سردرگمی نقش»، قرار دارند و با تعارضات متعدد در مسیر شکل‌دهی هویت منسجم خود مواجه‌اند. اریکسون معتقد است که هر مرحله از رشد با بحرانی روبه‌روست که نقش کلیدی در شکل‌گیری هویت ایفا می‌کند. شخصیت‌های بررسی‌شده، گرچه در بستر تاریخی و فرهنگی متفاوت قرار دارند، یکی در ایران اواخر دوره قاجار و دیگری در جامعه مدرن فرانسه، اما بحران هویت و چالش‌های مرتبط با آن، تجلی پیوستگی و عمق مشکلات هویتی زنان در گذر زمان است. رمان بامداد خمار با روشنی ساختار مردسالارانه و محدودیت‌های اجتماعی بر زنان را نشان می‌دهد؛ شخصیت محبوبه نمادی است از زنانی که برای برقراری تعادل میان خواسته‌های فردی و فشارهای اجتماعی سنتی دچار بحران هویت

می‌شوند. فقدان حمایت خانواده و مشاوره‌های راهنما، محبوبه را در انتخاب‌ها و رفتارش دچار اشتباهاتی می‌سازد که پیامدهای روانی و اجتماعی قابل توجهی به بار می‌آورد. در مقابل، زنِ سرد با نگاه روان‌شناسانه و جامعه‌شناسانه، چالش‌های زنان در جامعه مدرن فرانسه را که میان نقش‌های مختلف هویت فردی، اجتماعی، مادری و جنسیتی قرار دارند، بازگو می‌کند و مسائلی چون تنهایی، انزوا و سردرگمی نقش را به تصویر می‌کشد. یکی از دستاوردهای مهم این پژوهش، تلفیق نظریه روانی-اجتماعی اریکسون با تحلیل متون ادبی است که امکان خوانش دقیق‌تر و علمی‌تر بحران‌های هویتی در ادبیات را فراهم کرده است. بررسی تطبیقی دو رمان در بسترهای فرهنگی متفاوت نشان داد که خانواده، جامعه و فرهنگ، هر یک نقشی اساسی در تسهیل یا پیچیده‌تر کردن فرایند هویت‌یابی زنان ایفا می‌کنند. همچنین نتایج پژوهش تأکید دارد که ادبیات می‌تواند پل ارتباطی بین مطالعه علمی بحران‌های روانی و کارکردهای اجتماعی باشد و به درک بهتر ماهیت این بحران‌ها کمک کند. از سویی دیگر، این مطالعه نشان می‌دهد که بحران هویت نه تنها مرحله‌ای ثابت یا گذرا نیست، بلکه فرایندی پیوسته و سیال است که در تمام طول زندگی انسان جریان دارد. تجربه‌های فردی و تعامل‌های اجتماعی همواره بر هویت فرد تأثیرگذارند و ادبیات به‌عنوان بازتابی عمیق از این تعاملات، نقش مهمی در بیان و تحلیل این بحران‌ها ایفا می‌کند. درنهایت، پژوهش حاضر نشانگر اهمیت نگاه چندجانبه و میان‌رشته‌ای در شناخت بهتر بحران هویت و بازنمایی آن در ادبیات است و امیدوار است که زمینه‌ساز تحقیقات گسترده‌تری در این حوزه گردد.

منابع

- باقری حیدری، حمزه؛ نجار، اسماعیل؛ باقری حیدری، روزان. (۱۴۰۳). «بحران هویت و تأثیرگذاری مؤلفه جامعه در رمان‌های بازمانده روز و هرگز ترکم مکن براساس آراء اریک اریکسون»، دانشگاه تهران، پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره بیست و نهم، شماره اول، ص ۴۳-۲۱.
- حاج‌سیدجوادی، فتانه. (۱۴۰۳). بامدادِ خمار، نشر البرز، تهران.
- خسروانی، حمید. (۱۳۸۸). «رویکردهای فرهنگ»، پژوهش‌های فرهنگی، سال دهم، دوره سوم، شماره هشتم، ص ۹۶-۱۲۶.
- خوی‌نژاد، غلامرضا؛ رجایی، علیرضا؛ شیرازی، مهناز. (۱۳۹۱). «بررسی رابطه عملکرد خانواده و هویت نوجوانان»، فصلنامه نوآوری‌های مدیریت آموزشی، دوره هشتم، شماره اول، ص ۵۸-۴۸.
- دوران، بهزاد. (۱۳۸۲). تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت اجتماعی. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- زارع شاه‌آبادی، اکبر؛ ابراهیم‌آبادی، مهدی. (۱۳۸۹). «بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با بحران هویت فرهنگی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی تبریز»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره چهارم، شماره چهارم، ص ۲۰۷-۲۲۸.
- زین‌العابدینی، پیام؛ شفیع‌پور، حوری. (۱۴۰۲). «کلیشه‌سازی جنسیتی و بازنمایی زنان در سینمای ایران»، فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، دوره پنجم، شماره دوم، ص ۱۹-۳۵.
- شارع‌پور، محمود؛ خوش‌فر، غلامرضا. (۱۳۸۱). «رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان، مطالعه موردی شهر تهران»، نامه علوم اجتماعی، دوره دهم، شماره بیستم، ص ۱-۱۳۳.
- شیخ‌الاسلامی، مه‌زاد؛ رضوان‌طلب، زینب. (۱۳۹۷). «بررسی تطبیقی آمیختگی مفهوم هویت با زبان در ابعاد ساختاری و محتوایی دو رمان مادر کوچک و ناپدید شدن زبان فرانسه»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره هفتم، شماره دوم، ص ۶۹-۵۱.
- صادقی، امیرحسین. (۱۳۸۷). «پدرسالاری در بامداد خمار (با تکیه بر نظریات آلتوسر)»، پژوهش زبان‌های خارجی، دوره چهل و ششم، ص ۸۵-۱۰۰.
- صادقی شهپر، رضا؛ مهدی‌نژاد، الهه. (۱۳۹۸). «بررسی جلوه‌ها و انواع خشونت علیه زنان در پنج رمان دهه هفتاد شمسی»، پژوهش‌های ادبی، دوره شانزدهم، شماره شصت و ششم، ص ۹۱-۱۱۹.
- صدرزاده، ماندانا؛ معتمدی، لادن. (۱۳۸۶). «رمان خانوادگی و بازسازی هویت نزد آنی ارنو»، قلم، دوره سوم، شماره پنجم، ص ۹۳-۱۰۸.
- قربانی ورکلابی، معصومه؛ روحانی، مسعود؛ محسنی، مرتضی؛ پیروز، غلامرضا، (۱۴۰۱)، «مقایسه تحلیلی شخصیت‌های مرد و زن در دو رمان دهه ۴۰ و دو رمان دهه ۷۰ بر مبنای جامعه‌شناسی زبان»، پژوهشنامه ادبیات داستانی، دوره یازدهم، شماره چهارم، ص ۱۶۲-۱۳۳.
- کیانی‌دوست، محمد؛ اسفندی، اسفندیار. (۱۳۹۴). «بحران مدرنیته در آثار آنی ارنو و فریبا وفی»، مطالعات زبان فرانسه، دوره هفتم، شماره سیزدهم، ص ۴۷-۵۸.
- کارول، عویط. (۱۴۰۰). «زندگی روزمره و روابط اجتماعی زن و مرد در زن یخ‌زده اثر آنی ارنو»، دانشگاه تبریز، نشریه پژوهش زبان و ادبیات فرانسه، دوره پانزدهم، شماره بیست و هشتم، ص ۳۸-۴۹.
- کرین، ویلیام کریستوفر. (۱۳۹۴). نظریه‌های رشد: مفاهیم و کاربردها. ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد و علیرضا رجایی. نشر رشد، تهران.
- ماهوزی، زهرا؛ بلاوی، رسول؛ زارع، ناصر. (۱۳۹۹). «اواکوی بحران هویت زنان زیر تیغ داعش در رمان الکافره بر پایه نظریه اریکسون»، دانشگاه خلیج فارس - بوشهر، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره دوازدهم، شماره دوم، ص ۲۶۴-۲۴۳.
- مزاری، نگار؛ سعادت‌نژاد، زهرا؛ فارسیان محمدرضا. (۱۳۹۹). «تحلیل روان‌شناختی بحران هویت قهرمان زن در فرهنگ مردسالار از خلال مطالعه رمان ترس و لرز نوشته نوتومب»، مطالعات زبان و ترجمه، دوره پنجاه و سوم، شماره سوم، ص ۱۷۷-۱۵۳.

- Amélie Vioux. (۲۰۲۲). *La femme gelée, Annie Ernaux: Analyse linéaire*, <https://commentairecompose.fr/la-femme-gelee-annie-ernaux>.
- Chen, K., Lay, K., Wu, Y. and Yao, G., (۲۰۰۷). “Adolescent self-identity and mental health: The function of identity importance, identity firmness, and identity discrepancy”, *Chinese Journal of Psychology*, ۴۹(۱), pp. ۵۳-۷۱.
- Colin Dominique. (۲۰۱۶). *Mouvement de grandir et quête d'une identité personnelle: le modèle développemental d'Erikson*, Toulouse, Érès.
- Erikson, Erik H. (۱۹۵۰). *Childhood and Society*, New York, W.w. Norton and Company.
- Erikson Erik. (۱۹۵۹). Theory of identity development. E. Erikson, Identity and the life cycle. Nueva York: International Universities Press. Obtenido de <http://childdevpsychology.yolasite.com/resources/theory%۲۰of%۲۰identity%۲۰erikson>.
- Erikson, Erik H. (۱۹۶۸). *Identity, youth and crisis*, New York: W. W. Norton Company.
- Ernaux Annie. (۱۹۸۱). *La Femme gelée*, Paris, Gallimard.
- Hnit, H., Almanna, A. (۲۰۲۵). Constructing identity through narratives: Personal, social, and digital dimensions. *Social Sciences & Humanities Open*, ۱۲, ۱۰۱۶۹۲, pp. ۱۸۸۶-۱۸۹۴
- Kroger, J., Martinussen, M., & Marcia, J. E. (۲۰۱۰). Identity status change during adolescence and young adulthood: A meta-analysis. *Journal of adolescence*, ۳۳(۵), ۶۸۳-۶۹۸.
- Marcia, J. E. (۱۹۶۶). Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social psychology*, ۳(۵), ۵۵۱-۵۵۸.
- References:**
- Bāqeri-Heydari, Hamze & Esmā'il Najjār & Rožān Bāqeri-Heydari (۲۰۲۴). *Bohrān-e hoviyyat va ta'sirgozāriye mo'allafeye jāme' e dar romān-hāye bāzmāndeye ruz va hargez tarkam nakon* (Identity Crisis and the Effect of Society in the Works of Kazuo Ishiguro through the Lens of Erik Erikson). University of Tehran, Pažuheš-e Adabiyāt-e Mo'āser-e Jahān. Vol. ۲۹, No. ۱, pp. ۲۱-۴۳. [In Persian].
- Hāj Seyyed Javādī, Fattāne (۲۰۲۴). *Bāmdād-e xomār* (Drunkard Morning). Tehran: Alborz Publishing. [In Persian].
- Xosrovāni, Hamid (۲۰۰۹) *Ruykardhāye farhang* (Cultural Approaches). Pažuheš-hāye Farhangi, Vol. ۱۰, No. ۳, pp. ۹۶-۱۲۶. [In Persian].
- Xoy Nežād, Qolāmrezā & Alirezā Rajā'i & Mahnāz Širāzi (۲۰۱۲). *Barrasiye rābeteye 'amal-kard-e xānevāde va hoviyyat-e nowjavānān* (The Relationship between Family Function and Adolescents' Identity). Faslnāme-ye Now'avāri-hāye Modiriyat-e Āmuzeši. Vol. ۸, No. ۱, pp. ۴۸-۵۸. [In Persian].
- Dowrān, Behzād (۲۰۰۳) *Ta'sir-e Fazāye Cāybernetik bar Hoviyyat-e Ejtemā'i* (Impact of Cybernetic Space on Social Identity). Ph.D. Dissertation, Department of Sociology, School of Humanities, Tarbiyyat Modarres University. Tehran. [In Persian].
- Zāre'sāh-Ābādī, Akbar & Mahdī Ebrāhim-Ābādī (۲۰۱۰) *Barrasiye 'avāmel-e ejtemā'i mortabet bā bohrān-e hoviyyat-e farhangi dar beyn-e dānešāmožān-e dabirestāniye Tabriz* (Study of Social Factors Related to

- Cultural Identity Crisis among High School Students in Tabriz). *Fasnameye Tahaqqoqāt-e Farhangi*, Vol. ۴, No. ۴, pp. ۲۰۷-۲۲۸. [In Persian].
- Zeynol'ābedini, Payām & Huri Šafi'iyun (۲۰۲۳) Keliše sāziye jensiyati va bāz-nemāyiye zanān dar sinamāye Irān (Gender stereotyping and the representation of women in Iranian cinema). *Fasnameye Elmiye Jāme'ē Šenāsiye Farhang va Honar*, Vol. ۵, No. ۲, pp. ۱۹-۳۵. [In Persian].
- Šāre'-pur, Mahmud; Xošfar, Qolāmrezā. (۲۰۰۲) Rābeteye sarmāyeye farhangi bā hoviyyat-e ejtemā'iye javānān: motāle'eye mowrediyeh šahr-e Terān (The Relationship between Cultural Capital and Social Identity among Youth: A Case Study of Teran). *Nāme'ye Olum-e Ejtemā'i*, Vol. ۱۰, No. ۲۰, pp. ۱-۱۳۳. [In Persian].
- Šeyx-ol-Eslāmi, Mahzād & Zeynab Rezvān-talab (۲۰۱۸) Barrasiye Tatbiqiye Āmixtagiye mafhum-e hoviyyat bā zabān dar ab'ād-e sāxtāri va mohtavāyiye do roman-e mādar-e ku čak va nāpadidiye zabān-e farānse (A Comparative Study of the Intertwining of the Concept of Identity and Language in Structural and Content Dimensions of Two Novels Mother Small and Vanishing French Language). *Fasnameye Elmi-Pāžuhešiyeh Pažuhešhāye Adabiyāt-e Tatbiqi*, Vol. ۷, No. ۲, pp. ۵۱-۶۹. [In Persian].
- Sādeqi, Amirhoseyn. (۲۰۰۸) Pedar-sālāri dar bāmdād-e xomār (Patriarchal Ideology in Bāmdād-e Xomār (Drowsy Dawn) Based on Luis Althusser's Views). *Pažuheš-e Zabān-hāye Xāreji*. Vol. ۴۶, pp. ۸۵-۱۰۰. [In Persian].
- Sādeqi, Šahpar Reza & Elahe Mahdinejād (۲۰۱۹) Barrasiye jelvehā va Anwā'-e xošunāt 'alayh-e zanān dar panj romān-e daheye haftād-e šamsi (Study of Manifestations and Types of Violence against Women in Five Novels of the ۱۹۷۰s). *Pažuheš-hāye Adabi*, Vol. ۱۶, No. ۶۶, pp. ۹۱-۱۱۹. [In Persian].
- Sadrzāde, Māndānā & Lādan Mo'tamedī (۲۰۰۷) Roman-e xānevādegi va bāz-sāziye hoviyyat-e nazd-e Anni Ernaux (Family Novel and Reconstruction of Identity in Annie Ernaux's Work). *Qalam*, Vol. ۳, No. ۵, pp. ۹۳-۱۰۸. [In Persian].
- Qorbāni Varkelāyi, Masoume & Mas'ud Ruhāni & Morteza Mohseni & Pirouz Qolāmrezā (۲۰۲۲) Moqāyeseye tahliliye šaxsiyyat-hāye mard va zan dar do roman-e daheye ۴۰ va do Roman-e daheye ۷۰ bar mabnāye jāme'eh šenāsiye zabān (Analytical Comparison of Male and Female Characters in Two Novels of the ۴۰s and Two Novels of the ۷۰s based on the Sociology of Language). *Pažuhešnāme'ye Adabiyāt-e Dāstāni*, Vol. ۱۱, No. ۴, pp. ۱۳۳-۱۶۲. [In Persian].
- Kiyāni-Dust, Mohammad & Esfandyār Esfandi (۲۰۱۵) Bohrān-e modernite dar āsar-e Anni Ernaux va Faribā Vāfi (The Crisis of Modernism in the Works of Annie Ernaux and Faribā Vāfi). *Motāle'āt-e Zabān-e Farānse*, Vol. ۷, No. ۱۳, pp. ۴۷-۵۸. [In Persian].
- Kārol, 'Aviṭ (۲۰۲۱). *Zendegiye Ruzmarre va Ravābet-e Ejtemā'iye Zan va Mard dar Zan-e Yax Zade Asar-e Anni Ernaux* (Daily Life and Social Relations of Men and Women in Annie Ernaux's The Frozen Woman). University of Tabriz, *Pažuheš-e Zabān va Adabiyāt-e Farānse*, Vol. ۱۵, No. ۲۸, pp. ۳۸-۴۹. [In French].
- Karin, William Christopher (۲۰۱۵) Nazariyyeye Rošd: Mafāhim va Kārbord-hā (Theories of Development: Concepts and Applications). Tr. Qolāmreza Xoy-Nežād and Alireza Rajāey. Tehran: *Našr-e Rošd*. [In Persian].
- Māhuzi, Zahrā & Rasul Balāvi & Nāser Zāre (۲۰۲۰) Vākāviye Bohrān-e Hoviyyat-e Zanān Zir-e Tiq-e Dā'eš dar Roman-e Al-Kāfere bar Payeye Nazariyyeye Erikson (An Investigation of Identity Crisis in Women under the Domination of ISIS). *Xalij Fars University - Bušer, Jāme'eh Šenāsi Honar va Adabiyāt*, Vol. ۱۲, No. ۲, pp. ۲۴۳-۲۶۴. [In Persian].

Mazāri, Negār & Zahrā Sa'ādatnejād & Mohammad-Rezā Fārsiyān (۲۰۲۰) Tahlil-e ravān-šenāxtiye bohrān-e hoviyyat-e qahramān-e zan dar farhang-e mard-sālār az xelāl-e motāle'eye romān-e tars va larz neveštaye Nothomb (Psychological Analysis of the Identity Crisis of Female Protagonists in Patriarchal Culture through a Study of Amélie Nothomb's Novel Fear and Trembling). *Motāle āt-e Zabān va Tarjome*. Vol. ۵۳, No. ۳, pp. ۱۵۳-۱۷۷. [In Persian]

منابع غربی

- Amélie Vioux (۲۰۲۲) *La femme gelée, Annie Ernaux: Analyse linéaire*, <https://commentairecompose.fr/la-femme-gelée-annie-ernaux>.
- Chen, K. & K Lay & Y. Wu & G. Yao (۲۰۰۷) "Adolescent self-identity and mental health: The function of identity importance, identity firmness, and identity discrepancy". *Chinese Journal of Psychology*. ۴۹(۱), pp. ۵۳-۷۱.
- Colin Dominique. (۲۰۱۶) *Mouvement de grandir et quête d'une identité personnelle: le modèle développemental d'Erikson*. Toulouse: Érès.
- Erikson, Erik H. (۱۹۵۰) *Childhood and Society*. New York: W. w. Norton and Company.
- Erikson Erik. (۱۹۵۹) Theory of identity development. E. Erikson, Identity and the life cycle. Nueva York: International Universities Press. Obtenido de [http://childdevpsychology.yolasite.com/resources/theory% ۲۰ of % ۲۰ identity % ۲۰ erikson](http://childdevpsychology.yolasite.com/resources/theory%20of%20identity%20erikson).
- Erikson, Erik H. (۱۹۶۸) *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Ernaux, Annie (۱۹۸۱) *La Femme gelée*. Paris: Gallimard.
- Hnit, H. & A. Almanna (۲۰۲۵) Constructing identity through narratives: Personal, social, and digital dimensions. *Social Sciences & Humanities Open*, ۱۲, ۱۰۱۶۹۲, pp. ۱۸۸۶-۱۸۹۴.
- Kroger, J. & M. Martinussen & J. E. Marcia (۲۰۱۰) Identity status change during adolescence and young adulthood: A meta-analysis. *Journal of adolescence*, ۳۳(۵), ۶۸۳-۶۹۸.
- Marcia, J. E. (۱۹۶۶) Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social psychology*, ۳(۵), ۵۵۱-۵۵۸.